

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2019

Ondřej Dobiáš

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Holokaust jako moderní zločin a etický problém
Holocaust as a Modern crime and the Ethical Problem

Ondřej Dobiáš

Vedoucí práce: doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.
Studijní program: Specializace v pedagogice (B7507)
Studijní obor: Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání — Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání (B AJ-ZSV)

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Holokaust jako moderní zločin a etický problém* vypracoval samostatně s užitím uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 11. 4. 2019

.....

podpis

Poděkování

Chtěl bych poděkovat paní doc. PhDr. Naděždě Pelcové, CSc. za odborné vedení, za její vstřícnost v podobě trpělivé četby a podnětných konzultací mé bakalářské práce. Chtěl bych poděkovat své rodině za bezmeznou celoživotní podporu.

Anotace

Předkládaná bakalářská práce je souborem úvah vzešlých z dialogu s díly vybraných myslitelů. Jejím smyslem je představit holokaust jako zločin modernity a civilizace, osvětlit mentalitu dvou významných strůjců holokaustu, a zabývat se souvisejícími etickými otázkami. Vedle interpretace jde v práci o komparaci zdrojových děl a o nalézání podobností v myšlení jejich autorů. Závěr je krom shrnutí myšlenek snahou o vyjádření důležitosti edukace o holokaustu.

Klíčová slova

Holokaust, modernita, Eichmann, Höss, etika, odpovědnost, vzdělání

Annotation

This bachelor thesis is a set of considerations emerged from studying the works of chosen thinkers. Its purpose is to present the Holocaust as a crime of modernity and civilisation, and to discuss the ethical problems related, whilst elucidating the mentality of two significant Holocaust's architects. Besides interpreting the resources, the thesis attempts to compare them. The conclusion represents an effort of expressing the significance of the Holocaust for educational purposes.

Key words

Holocaust, modernity, Eichmann, Höss, ethics, responsibility, education

Obsah

Úvod	8
1 Bauman o modernitě a holokaustu	10
1.1 Holokaust, dílo moderní civilizace	10
1.2 Antisemitismus a rasismus. Moderní genocida	11
1.3 Byrokracie a technika	17
1.4 Normalita holokaustu.....	21
1.5 Společnost a morálka	22
2 Lévinas a Tvář.....	24
3 Arendtová a Mňačko o Adolfu Eichmannovi	28
3.1 Proměna zla.....	28
3.2 Problematika odsouzení.....	43
4 Z autobiografických zápisků Rudolfa Hösse	51
5 Existencialismus Sartra. Odpovědnost a vina	65
Závěr.....	71
Bibliografie.....	74

Úvod

Cílem mé práce je představit holokaust jako (jak to pojmenoval sociolog Z. Bauman) událost pravděpodobně nejzásadnějšího morálního významu.

Když se ocitáme v Osvětimi, jsme zaplavováni nevyslovitelnými pocity. Holokaust by však pro nás měl být děsivý nejen skrze vžívání se do strašlivé situace obětí. Chceme-li podobným zločinům předcházet, je nutno tázat se po možnosti našeho pachatelství. Právě možnost či dokonce pravděpodobnost kladné odpovědi na tuto otázku je děsivá. Holokaust totiž nepáchali jen fanatičtí ideologové nacionálního socialismu, snad výlučně surovci, sadisté, psychopati, od nichž se tolik distancujeme. Holokaust je výsledkem práce moderní společnosti – společnosti technické a byrokratické. Hrůzy koncentračních táborů jsou scénou, která měla své zákulisí. Pachatelé holokaustu, to nebyl jen zvrácený „personál“ táborů smrti. Byla to především armáda úředníků. Kdo byli tito lidé, kteří vyřizovali záležitosti spojené s umisťováním Židů do ghet a s deportacemi do táborů smrti, kteří svým malým pracovním přispěním ve výsledku zbavovali Židy státního občanství, majetku a lidské důstojnosti? Osoby často nijak zvlášť morálně zkažené. – Této problematice bude věnována první kapitola zaměřená na dílo polského sociologa Zygmunta Baumana *Modernita a holocaust* (vedle díla Arendtové hlavní inspirace pro sepsání mé práce). Představím zde roli modernity pro odehrání holokaustu, tj. roli mentality moderního člověka a moderních prostředků, zejména byrokracie.

Etikou se pak budu zabírat v kapitole druhé, která bude jakousi sondou do světa filozofie a etiky největšího mravního filozofa dvacátého století, Emmanuela Lévinase. Jedná se o myslitele, kterého k jeho úvahám podle mnohých motivuje právě zkušenost holokaustu; otázka, zda je po této dějinné tragédii ještě možná filozofie. Lévinas se táže po podstatě lidství – toho, co bylo tolik poničeno. Přichází s motivem „setkání s Tváří“, prazkušeností člověka, která je počátkem etiky – etiky jakožto odpovědnosti za Druhého.

Následující kapitola bude věnována Adolfu Eichmannovi, organizátorovi „konečného řešení židovské otázky“, o němž věhlasná politická filozofka Hannah Arendtová podala světu překvapivý obraz, když vykreslila tohoto nacistického vraha milionů jako ztělesnění „banality zla“. V této kapitole se budu vedle díla Arendtové *Eichmann v Jeruzalémě* opírat také o knihu Ladislava Mňačka *Já, Adolf Eichmann*. Vedle Eichmannovy osobnosti se budu na pozadí soudního procesu s ním zabývat také souvisejícími právními a etickými problémy.

V kapitole čtvrté se budu zabývat osobností a zvrácenou mentalitou bývalého osvětimského velitele Rudolfa Hösse. Autentické Hösovy zápisky, vydané německým historikem Martinem Broszatem, představují možnost nahlédnutí do „duševna“ takřka bezprostředního vykonavatele *Endlösung* a doklad dehumanizace.

Následně představím existencialismus francouzského filozofa a spisovatele Jeana-Paula Sartra. Jeho přednáška *Existencialismus je humanismus* mi poslouží jako podklad pro osvětlení významu jedince pro celek společnosti. V této kapitole se rovněž vrátím k otázce odpovědnosti a zmíním se i o koncepci viny Karla Jasperse.

Pro svou bakalářskou práci jsem zvolil téma holokaustu, protože představuje významnou, zcela výjimečnou událost evropských dějin, událost, jenž svou hrůzností předčila veškerá očekávání o potenciálním zlu bdícím v útrobách moderní společnosti, a jež radikálním způsobem vyvrátila mýtus o tom, že ruku v ruce s technickou vyspělostí civilizace kráčí i vyspělost morální. Domnívám se, že toto trauma musí být připomínáno a musí mu být náležitě vyučováno. Je třeba ukázat, čeho je moderní lidstvo schopno, jak vypadaly některé osoby, které holokaust páchaly, a dojít patřičného ponaučení.

Metodologický postup mé práce spočívá v interpretaci zdrojových děl, následování jejich myšlenkové linie a vyzdvihování podstatného tak, aby vznikl, pokud možno, smysluplný celek odpovídající titulu mé práce. Užívám parafrázi a přímých výtahů z literatury. Úvahy buď začínám vlastními slovy a následně podepírám příslušnými citáty, anebo nejprve cituji a pak připojuji vlastní komentář (a porozumění).

1 Bauman o modernitě a holokaustu

„K vysvětlení holokaustu je možno přistoupit dvěma protikladnými způsoby. Hrůzy masového vraždění lze pokládat buď za svědectví o křehkosti civilizace, nebo je v nich možno vidět doklad jejího strašlivého potenciálu. Lze tvrdit, že když jsou u moci zločinci, odkládají se pravidla civilizovaného chování a věčné zvíře, které se vždy schovává hned pod kůží společensky vycvičeného tvora, může vyrazit z klece. Anebo lze tvrdit, že jakmile jsou lidé vyzbrojeni rozvinutými technickými a konceptuálními produkty moderní civilizace, mohou dělat věci, v nichž by jim jinak bránila jejich přirozenost.“¹

1.1 Holokaust, dílo moderní civilizace

Zygmunt Bauman vystavuje dosavadní sociologický přístup k holokaustu konstruktivní kritice. Sociologie dosud holokaust interpretovala jako patologický jev jinak zdravé moderní civilizace. Jako by se snažila říct: Náš civilizovaný svět nemá s nacistickými barbary nic společného. Jediné, co nám o nás může holokaust říci, je, co se stane, když racionalizující tlaky moderní civilizace, které potlačují „zvíře“ v člověku, nepůsobí dostatečně silně. Civilizační proces ještě nebyl završen, podobným „barbarským záchvatům“ můžeme předejít pouze intenzivnějším civilizačním úsilím.²

Od těchto sebeuspokojivých interpretací (tohoto mýtu) se Bauman distancuje. Snaží se ukázat, že holokaust vůbec nebyl negací moderních civilizačních snah (že neobsahuje takřka nic, co by nemělo „moderní ráz“).

Holokaust nebyl „*pouhou deviací, pouhou odchylkou z jinak přímé cesty pokroku*“³. Není to tak, že s naší moderním světem nemá nic společného. Holokaust s největší pravděpodobností pouze odkryl „*druhou tvář téže moderní společnosti, jejíž jinou, známější tvář, tolik obdivujeme*.“⁴ Na holokaust je třeba nahlížet jako na legitimní produkt modernity a jako na výpověď jejího potenciálu.

¹ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 147

² Tamtéž, s. 45

³ Tamtéž, s. 38

⁴ Tamtéž, s. 39

„Civilizace, to je otroctví, války, vykořisťování a tábory smrti. Je to také zdravotní hygiena, vznešené náboženské ideje, krásné umění a vynikající hudba.“⁵ Zkrátka, modernita je mince, která má dvě strany.

Po traumatu holokaustu si „nemůžeme namlouvat, že plně rozumíme fungování našich sociálních institucí.“⁶ Úroveň poznání o naší společnosti a institucích, jimiž je tvořena, však bude o to nižší, o co méně budeme holokaustu (a právě jeho moderním atributům) věnovat pozornost.

1.2 Antisemitismus a rasismus. Moderní genocida

Holokaust je fenomén, jenž nelze zcela vysvětlit antisemitismem. Ztotožňovat tento zločin s odvěkou záští vůči Židům je v očích Baumana interpretace nedůsledná, a dokonce říká scestná, neboť nás odklání od vhledu do podstaty zločinu, která „tkví v určitých aspektech moderní mentality a moderní sociální organizace spíše než v odvěkých reakcích na cizince.“⁷

Z Baumanova obsáhlejšího výkladu vývoje situace Židů v evropských dějinách vyzdvihnu především zásadní rozdíl v postavení Židů v tradiční a moderní společnosti: Na příkladu Polska osmnáctého století se ukazuje, že v tradiční (předmoderní) společnosti Židé často fungovali jako prostředník mezi aristokracií a nižší vrstvou. Obvykle zastávali nepopulární funkce jako výběrčí daní. Sloužili tak jako nárazník⁸, na kterém si poddaní mohli vybit svůj hněv na vykořisťovatelskou šlechtu, se kterou do přímého styku nepřicházeli.⁹ V očích šlechty byli přitom Židé nekultivovaní a bylo s nimi jednáno minimálně povýšeně.

Ač byli Židé neoblíbení u obou „táborů“, Bauman zdůrazňuje, že do společnosti vyznačující se velmi omezenou sociální mobilitou zapadali lépe než později. „Ve společnosti rozdělené do stavů a kast byli Židé pouze jedním stavem či jednou kastou z mnoha. Jednotlivý Žid byl definován kastou, k níž náležel, specifickými výsadami, jimž se tato kasta těšila, a břemeny, která nesla. Totéž ale platilo o každém jiném členu téže společnosti.“¹⁰

⁵ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 41

⁶ Raul Hilberg, citováno podle Bauman, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 133

⁷ Tamtéž, s. 130

⁸ Tamtéž, s. 91

⁹ Tamtéž, s. 81

¹⁰ Tamtéž, s. 72

V této oddělenosti odlišných světů uvnitř stavovské případně kastovní společnosti Židé zaujímalí své patřičné místo. I když nebyli zrovna sporadickým terčem agrese, jejich přítomnost jako taková nemusela být tolik problematizována.

Situace Židů se komplikuje s přílivem modernity. Dochází k zintenzivnění antisemitismu a vzniku „nepatřičnosti“ Židů. Pod tuto moderní nepatřičnost se podepisuje řada faktorů, kupříkladu vzkvétající kapitalismus: Šikovní Židé se dychtivě chápou dříve nepoznaných příležitostí, konečně umožňujících sociální vzestup. Před zraky původních stavů a kast se vypracovávají na zámožné podnikatele, zatímco přihlížející křesťanské obyvatelstvo se přizpůsobit novému řádu s pohrdáním odmítá (ať už pro ztrátu původního společenského postavení, nebo protože nechce vyměnit venkovský život a jeho bohémskou svobodu za rušná velkoměsta a „*bezútěšné okolí továrny, která zotročuje a ničí člověka*“¹¹). Judaismus se stává takřka synonymem zla buržoazie a symbolem destrukce starých hodnot.¹²

Současně se přes starý kontinent prohání vlna nacionalistických revolucí, usilující o nekompromisní ztotožnění státních a národních hranic, což má na Židy naprosto zásadní dopad. Najednou tu pro „nenárodní národ“, národ bez vlastního území, není místo. Do nového systému vyhraněně národnostních států (uměle přetvářeného řádu) Židé nezapadají a vedle odjakživa vlastní nálepky „morální zkaženosti“ dostávají ještě nálepku „nežádoucí“.

Negativní dopad měla rovněž sama skutečnost, že moderní společnost usnadňuje mezikulturní výměnu. Vedle již zmíněné vertikální sociální mobility (ekonomický a sociální vzestup) dochází k rozvoji mobility horizontální. Židé se začleňují mezi křesťany, a tak se pomalu, ale jistě stávají nerozeznatelnými. „*Opravdový zmatek ... nastal, když se stále více Židů chápalo příležitosti a přistupovalo na konverzi.*“¹³ „*Pan Kohn, který chodí do synagogy a jí jen košer jídlo, je slušný člověk. Proti němu nic nemám. Nelíbí se mi ale Žid, který není očividný.*“¹⁴ Moderní antisemitismus se zrodil z „hrozby nepřítomnosti rozdílů.“¹⁵

Nacismus se k situaci staví typicky moderním inženýrským způsobem. Židovskou část obyvatelstva vyčlení podle „racionálních a vědecky podložených“ kritérií jako nečistou a škodlivou rasu. Zároveň, což je důležité, ji označí za rasu nenapravitelnou, již nelze žádným

¹¹ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 89

¹² Tamtéž, s. 87

¹³ Tamtéž, s. 101

¹⁴ Tamtéž, s. 99-100

¹⁵ Tamtéž, s. 100

dostupným způsobem zušlechtit, přetransformovat do vyhovující podoby. Židé jsou prohlášeni za rakovinový nádor na zdravém těle německého národa, a, jak říká Bauman, nádor se dá vyléčit jedině tím, že se odstraní.

Je třeba uvědomit si, že takováto aspirace, jakou je odstranění celé „rasy“, je myslitelná až pro člověka vyzbrojeného všemi vědeckými a technickými vymoženostmi moderní doby, které mu umožňují „přetvářet realitu k lepšímu“ ve velkém. Člověk se od novověku staví do role pána a vládce přírody. Věda je novou hranicí možného. Prostřednictvím rozumu a vědy chce člověk zdokonalovat okolní svět. Bauman pro vykreslení moderního postoje hojně užívá metafory zahradničení – moderního člověka přirovnává k zahrádkáři, který kultivuje svou oboru, který chce obecněji řečeno napravovat „nedostatky přírodního řádu“. V případě německé společnosti jsou tímto nedostatkem především Židé. Jsou jakýsi plevel, parazit¹⁶, „obtížný hmyz“, který je třeba odstranit. Propagandista Goebbels tvrdil: „*Existují obří lidé a špatní lidé, stejně jako existují dobrá a špatná zvířata. Skutečnost, že Žid žije stále mezi námi, není dokladem toho, že k nám také patří, stejně jako se blecha nestává domácím zvířetem jen pro to, že žije v domě.*“¹⁷

Hrůzná myšlenka *Endlösung* však vznikala postupně. Hitler se dožadoval *Judenfrei* Německa. „*Jak se toho má dosáhnout, ale nespecifikoval.*“¹⁸ První racionálně se nabízející možností, jak „židovský problém“ vyřešit, tak bylo nežádoucí rasu vysídlit do jiné oblasti (uvažovalo se např. o území Niska v Polsku). „*Pod řešením židovské otázky si tehdy sami nacisté představovali vystěhování Židů z Německa, ať už dobrovolné nebo násilné.*“¹⁹ S vývojem válečné situace, především tedy na východní frontě, se však toto řešení postupně jevilo jako čím dál více nerealizovatelné, tudíž jediným zbývajícím, „konečným řešením židovské otázky“, byla fyzická likvidace. Rozhodnutí o konečné likvidaci nebylo ničím jiným než racionálním vyhodnocením situace, problémů, jenž se především s vývojem války postupně vynořovaly.

¹⁶ Propagandistickým vyobrazením Žida mohl být například obchodník, jenž jako by svými chapadly vysával národní ekonomiku, někdo, kdo sám (krom generování vlastního zisku) nic neprodukuje, kdo ekonomice nic nedává, kdo se jen přživuje (parazituje) na druhých.

¹⁷ Joseph Goebbels, citováno podle BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 117

¹⁸ Tamtéž, s. 49

¹⁹ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann*---. Praha: SNPL, 1961, s. 31

„Zvláštnímu zacházení“ v říši však nebyli vystaveni pouze Židé. Nebyli jediní, pro které v budoucí rajské zahradě árijců nebylo místa. Podobný osud zasáhl i jiné, „nepohodlné“ kategorie lidí, kteří rovněž nevyhovovali kýženému řádu. „*Dlouho před tím, než začali budovat plynové komory, se nacisté na Hitlerovy rozkazy snažili zlikvidovat své vlastní duševně nemocné a tělesně postižené krajany prostřednictvím „usmrcování z milosti“ (klamavě nazývaného „eutanazií“).*“²⁰

Bauman poukazuje na „tvořivý“ charakter moderní genocidy (který ji právě odlišuje od té „tradiční“): „*Stalinovy a Hitlerovy oběti nebyly zabíjeny proto, aby se obsadilo a kolonizovalo území, na kterém žily. ... Byly zabíjeny, protože z toho či onoho důvodu nezapadaly do schématu dokonalé společnosti. Toto zabíjení nebylo dílem zkázy, nýbrž tvorby.*“²¹ Moderní genocida není účelem o sobě, ale je prostředkem k cíli. Odstraněním nežádoucích elementů se teprve tvoří něco lepšího, je to jen nutná podmínka, racionální krok, jež má společnost zase o kus přiblížit vytyčenému cíli, vysněnému ráji.²² (Na tento bytný atribut holokaustu ostatně poukazuje i Hannah Arendtová.)

Mezi tradičními antisemitistickými tendencemi a holokaustem není přímé kauzální spojení. Předmoderní antisemitismus ve formě „heterofobie“, jak to Bauman nazývá, ještě neimplikuje holokaust. Heterofobie je něco do jisté míry přirozeného, je to onen rozptýlený, spíše emocionální než praktický, neklid, znepokojení či úzkost, kterou „*lidé zpravidla zažívají, když se ve své situaci setkají s „lidskou příměsí“, které plně nerozumí, s níž nemohou snadno komunikovat a u níž nemohou očekávat, že se bude chovat zavedeným, známým způsobem.*“²³ (Představme si středověké křesťany setkávající se s pro ně prapodivnými židovskými zvyky a následně si o Židech vytvářející kdovíjaké zvrácené představy.)

Avšak „*dnes převládající forma antisemitismu je produktem teorie, nikoli elementární zkušenosti.*“²⁴ V moderním Německu, Bauman připomíná, nebyl „lidový antisemitismus“ tak intenzivní, jako například ve Francii. Ačkoliv nacistická propaganda dělala, co mohla, aby Židy vykreslila v co nejhorším světle, teorie nikdy nedosáhla kýžené praxe. Nikdy se nepodařilo strhnout německý lid k násilí na Židech. Zášť německého lidu vůči Židům zjevně nebyla tak

²⁰ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 118

²¹ Tamtéž, s. 144

²² Tamtéž, s. 142

²³ Tamtéž, s. 109

²⁴ Tamtéž, s. 128

hluboká, aby rozpoutala genocidu. Nacisté se o tom přesvědčili při páchání *Kristallnacht*, která byla největším pogromem v dějinách (za kterého bylo vypáleno přes sto synagog a bylo zabito na čtyřicet lidí, zatímco tisíce dalších byly odvečeny do koncentračních táborů²⁵), avšak, a právě to chce Bauman zdůraznit, byla také „*jediný velkým pogromem v ulicích německých měst za celé trvání holokaustu. Byla to jediná část holokaustu, která se držela zavedené, staletí dlouhé tradice protižidovského davového násilí.*“²⁶

Nacisté se utvrdili v tom, že nemohou počítat s participací lidových mas na perzekuci Židů. (Bauman píše, že lidé se raději zavírali do svých domovů, než aby museli teroru Křišťálové noci třeba jen přihlížet.) Většina psychicky nelabilních lidí má v sobě přirozeně zakořeněný odpor k násilí. Krom toho, snad každý Němec znal „své dobré Židy“, kteří odporovali obrazu Židů vykreslovaných nacistickou propagandou. Je zcela pochopitelné, že nikdo nechtěl a neměl důvod zabíjet své dobré sousedy, známé, svého oblíbeného obchodníka v ulici apod. Himmler, jeden z otců realizace myšlenky „konečného řešení“, si ostatně jednou „*před svými pochopy postěžoval, že dokonce i oddaní členové strany, kteří nemají nějaké zvláštní skrupule, pokud jde o vyhlazení židovské rasy jako celku, mají své vlastní, soukromé, zvláštní Židy, které by chtěli vyjmout z pravidla a ochránit.*“²⁷ Vlastně každý z 80 milionů dobrých Němců měl s sebou jednoho slušného Žida.²⁸

Technika davového násilí je však neefektivní jako taková. Je naprosto nedostačující pro splnění tak monstrózního úkolu, jakým je likvidace celé „rasy“²⁹. I kdyby v Německu panovala kdovíjaká heterofobie, stav všeobecné agresivity je dlouhodobě neudržitelný už z principu fungování lidských emocí (afektů). „*Davové násilí se opírá o špatný psychologický základ, o prudkou emoci. Lidí lze vmanipulovat do stavu zuřivosti, tento stav se ale nedá udržet [dlouhodobě] ... Emoce a jejich biologický základ mají přirozený časový průběh. Lačnost, dokonce i lačnost po krvi, se nakonec nasytí.*“³⁰ (Nacisté potřebovali nalézt jiné, účinnější metody zabíjení. Ty našly ve výdobytcích modernity.)

²⁵ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 55

²⁶ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 149

²⁷ Podle Hannah Arendtové je však takovýto přístup neméně „morálně ničivý“, protože žádat o výjimku z pravidla současně znamená dávat implicitně najevo, že pravidlo uznávám. (s. 178)

²⁸ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 257

²⁹ Tamtéž, s. 121

³⁰ Tamtéž, s. 140

Bauman se odvolává na historiky holokaustu: Jsou přesvědčeni o tom, že pro co nejefektivnější chod vražedné mašinérie bylo zapotřebí postoje obyčejných Němců spíše neutralizovat než mobilizovat.³¹ Holokaust „*nedoprovázely vzedmuté emoce, ale mrtvolné ticho nezájmu*.“³²

Tento „nezájem“ do značné míry pramenil z totální separace a izolace „infekční“ rasy. Tím, že Židé – před tím, než putovali do vyhlazovacích táborů – byli soustředováni do ghatt, mimo dosah osobního styku, a také (na první pohled paradoxně) tím intenzivnější propagandou, čím méně Židů se na území Říše vyskytovalo, se z Židů stala pouze mlhavá abstraktní kategorie, na kterou se nevztahují morální pravidla. (O tom, že kdesi na Východě jsou vyvražďovány statisíce lidí, běžný člověk možná zaslechnul, často však tomu nejspíše ani nevěřil.) Bauman tento proces nazývá „zapečetěním obětí“.

Lhostejnost vůči situaci obětí holokaustu byla rovněž důsledkem „ochromení společnosti“. Ve světě ovládaném nacisty, nota bene v čase války, vládla také nekompromisní racionalita sebezáchovy. Ani pro případné Němce mající soucit s Židy by nebylo dvakrát rozumné, aby kupříkladu ukryli své židovské bližní ve svém domě, a dali všanc vlastní životy. O úděsné situaci v ghettech, kde panovaly myšlenky typu „musí zemřít tisíce, aby byly zachráněny desetitisíce“, o židovských představitelích, kteří vypracovávali transportní seznamy, kteří se chovali „jako kapitáni, kteří musí loď opustit jako poslední“, nemluvě.³³ Cesty racionality a morálky se mnohdy rozcházejí.

Abychom shrnuli podstatné: Holokaust nebyl nejstrašnější pogrom v dějinách, další z řady krajních projevů primitivního předmoderního antisemitismu. – Na holokaustu nedělali žádní primitivové. Podílely se na něm vybrané vědecké ústavy a univerzity. Perzekuci „méněcenných“ a „rasově nečistých“ prováděl samotný státní aparát. Zabíjelo se moderní byrokratickými a technologickými prostředky. – Holokaust je práce specialistů, odborníků, jež neměli být rušeni při vykonávání „dějinného úkolu“. (Nešlo ani tolik o to aktivně se zapojit, stačilo být pasivní, „zamykat svá ústa“ – jak Bauman říká – a nechat práci na „odbornících“.)

Holokaust nebyl nějakým „barbarským záchvatem“ (běsnících Němců), ale uplatněním rasové politiky státu, formou sociálního inženýrství, prostředkem racionálního řízení

³¹ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 254

³² Tamtéž, s. 121

³³ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 159

společnosti, monstrózním projektem myslitelným a realizovatelným až v modernitě, projektem reflektujícím typické moderní civilizační snahy – vylepšovat realitu, realizovat pokrok společnosti.

1.3 Byrokracie a technika

Bez moderních prostředků by byl holokaust nemyslitelný. Úplná prostorová separace a fyzická likvidace patogenní a infekční rasy „je svou povahou hrozivý úkol, nemyslitelný bez dostupnosti ohromných zdrojů, způsobu jejich mobilizace a plánované distribuce, bez schopnosti rozdělit celkový úkol na velké množství dílčích a specializovaných funkcí a bez schopnosti koordinovat jejich plnění. Krátce řečeno, o tomto úkolu nelze uvažovat bez moderní byrokracie.“³⁴

Holokaust by nebylo možné kompletně uskutečnit ani násilím běsnícího lidu, jak už jsem zmínil, ale například ani (neméně hrůzným) způsobem, kterým se zabíjelo na východní frontě na území *Generálního gouvernementu*, kde pracovaly tzv. *Einsatzgruppen* (celkem čtyři speciální komanda zabijáků, sestávajících převážně z kriminálních a z řadových vojáků přeložených z důvodu trestu^{35 36}, která následovala německé vojsko a masakrovala civilní obyvatelstvo). Ne každý dokáže střílet do bezbranných lidí, aniž by ho to morálně a psychicky zdevastovalo. Takováto metoda vraždění je nejen příliš morálně zničující, ale z nacistického racionálního a pragmatického pohledu také nevhodná a neefektivní. „Úvahy o využití zásahových komand byly ... brzy opuštěny, nejen v důsledku válečného vývoje, ale především proto, že masové popravy stále neúnosněji ovlivňovaly psychický stav nasazovaných příslušníků SS.“³⁷ (Němčů, o tom, jak dlouho trvalo, než byla strašlivá metoda střílení do bezbranných lidí shledána jako morálně a psychicky zničující (a tudíž „neúčinná“), hovoří skutečnost, že

³⁴ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 124

³⁵ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 284

³⁶ Němčů, i při verbování do již zmíněných Einsatzgruppen se zvláštní péče „věnovala tomu, aby byli vyřazeni ... všichni zvlášť dychtiví, emocionálně nabití a ideologicky příliš zanícení jedinci.“ (s. 54) Zabíjet se mělo jakoby „ve vší věčnosti“ (tzv. *Sachlichkeit*). Důraz byl kladen na disciplínu a oddanost organizaci. Tento fenomén, kdy skrze sociální skupinu dochází k potlačování oné Arendtovou nazvané „živočišné lítosti, kterou pociťují všichni normální lidé při pohledu na tělesné utrpení“ (Arendtová, citováno podle Bauman, s. 54), Bauman nazývá sociální produkci morální netečnosti. (Mentalita lidí, kteří působili v bezprostřední blízkosti hromadného vraždění, však bude předmětem pozdější kapitoly v rámci představení osobnosti osvětimského velitele.)

³⁷ HÖß, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 243

těmto komandům jen v Sovětském svazu padlo do zimy 1941 „za oběť 1,5 milionu správních či stranických činitelů a židů.“³⁸⁾

Právě zde se vyjevuje síla moderní byrokracie. Jestliže, zjednodušeně řečeno, nelze najít dostatečný počet vrahů se samopalem v ruce, najít vrahy sedící za stolem v pohodlí byrokratického úřadu už tak obtížné není. Bauman cituje přední autoritu v historii holokaustu, Raula Hilberga: „*Je třeba mít na paměti, že většina účastníků [genocidy] nestřílela z pušek na židovské děti a nepouštěla plyn do plynových komor... Většina byrokratů psala zprávy, rýsovala plány, vyřizovala telefonáty a účastnila se porad. Mohli zničit celý národ jen tím, že seděli za stolem.*“³⁹⁾

Při hledání alespoň nějakého vysvětlení hrůz holokaustu se často poukazuje na bestialitu a zvrhlost snad všech nacistů. Holokaust musí být kompletně práce vyšinutých bláznů. Ač by tím zřejmě moderní společnosti „spadl kámen ze srdce“, takto jednoduše holokaust vysvětlit nelze. „*Dnes je už obecně známo, že počáteční pokusy interpretovat holokaust jako ukrutnosti, které páchali rození zločinci, sadisté, blázni, sociální stvůry a jinak morálně defektní jedinci, nenašly oporu ve faktech.*“⁴⁰⁾ Většina strůjců holokaustu byla „normální“ a jako nelabilní by bez větších problémů prošla filtrem sebepřísnějších psychologických testů.⁴¹⁾ Nebýt holokaustu, „*většina z těch, kdo pomáhali, by zřejmě kráčela svou nezávislou cestou, někteří by se věnovali charitativní činnosti, někteří by vedli prostý, nenápadný život.*“⁴²⁾ (I lidé jako Adolf Eichmann byli osobami bez znatelných známek sadismu, manželé a otcové, zákona dbalí občané, svědomití pracovníci.)

Na holokaustu je děsivé právě to uvědomění, že tato obrovská tragédie je (dost možná z převážné míry) výsledkem práce „normálních lidí“. Bauman se nebojí tvrdit, že „*nejúděsnější zprávou, kterou nám holocaust a to, co jsme se dozvěděli o jeho pachatelích, přinesly, nebyla pravděpodobnost, že se to mohlo stát nám, nýbrž představa, že jsme to mohli spáchat my.*“⁴³⁾

Z hlediska zapojování psychicky nenarušených jedinců do genocidního procesu není nic tak účinného jako právě moderní byrokracie: V rámci komplexní hierarchické a funkcionální

³⁸⁾ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 243

³⁹⁾ Tamtéž, s. 59

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 53

⁴¹⁾ Tamtéž, s. 53

⁴²⁾ Tamtéž, s. 38

⁴³⁾ Tamtéž, s. 214

organizace společnosti dochází k tomu, že většina aktérů jednání (spolupachatelů genocidy) je vzdálena od „předmětů“ jednání (obětí genocidy). Takovými aktéry byli například pracovníci úřadu RSHA, ústřední nacistické byrokratické instituce, jež měla mj. na starost likvidaci evropských Židů.⁴⁴ Úředníci věnující se „nevinnému“ papírování se nemusí střetávat s hrůznými konečnými praktickými důsledky svého přičiňování, která známe z osvětimských vyprávění. Tyto praktické důsledky jsou až za horizontem jejich každodenní pracovní situace, za který nevidí (a zřejmě by se ani podívat nechtěli). „*Než se ujmou svého úkolu poslední články v byrokratickém řetězci moci (bezprostřední vykonavatelé), většinu přípravných operací, kterým jim to umožnily, už vykonali lidé, kteří nemají s daným úkolem osobní zkušenost a někdy o něm ani nevědí.*“⁴⁵ Byrokracie přispívá, slovy Baumana, k tzv. morální neviditelnosti.

Morální perspektivu pachatelů byrokracie zneplatňuje zneviditelněním lidství obětí, dehumanizací předmětů své činnosti. Pracuje se slovy, s čísly, s grafy. V „*šanonech a hlavách jsou výsledky podány v tom lepším případě graficky jako křivky či kruhové výseče; ideální je, když mají podobu sloupce čísel.*“⁴⁶ – Zkrátka, jak to napsal samotný osvětimský velitel (jehož zápiskům se budu věnovat později): „*Co se v táborech děje, jak tábory skutečně vypadají, se z korespondence, z písemných materiálů vyčíst nedalo.*“⁴⁷

V přímé konfrontaci (při „setkání s Tváří“) se na předmět mého jednání vztahují morální pravidla. V byrokracii však dochází k nahrazení morální odpovědnosti odpovědností technickou. Pracovník se setkává maximálně se svými nadřízenými a podřízenými, má na starost svůj vlastní úsek práce, a ten má zase vliv na práci jeho blízkých i vzdálených spolupracovníků. Jde o to svou úlohu nepokazit. „*V podmínkách byrokratické dělby práce je pro mne „druhým“ uvnitř kruhu blízkosti, v němž mají svrchovanou vládu morální pravidla, spolupracovník, který může úspěšně zvládnout svůj úkol, jen když se já dobře zhostím své části práce...*“⁴⁸ Na morální hodnocení nezbývá nic než hodnocení kvality odvedené práce čili „*morálka se scvrkává na příkaz být dobrým, výkonným a přičinlivým odborníkem a pracovníkem.*“⁴⁹

⁴⁴ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 156

⁴⁵ Tamtéž, s. 151

⁴⁶ Tamtéž, s. 152

⁴⁷ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 175

⁴⁸ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 266

⁴⁹ Tamtéž, s. 154

Hierarchická dělba práce znamená, že člověk je jen zprostředkovatelem „vůle“ někoho jiného (nadřízeného). Jakmile je takováto dělba několikastupňová, a především je-li doplněna o dělbu funkcionální, při které dochází k separaci úkolů na menší části, tedy k tomu, že se každý na konečném výsledku (společné) práce podílí jen nepatrnou měrou, „triumf technické odpovědnosti je pak úplný.“ Odpovědnost se pak rozdrobuje na tak nepatrné částčky, až se vypařuje (nikdo si ji nemusí nepřipouštět). Jde o tzv. „těkající odpovědnost“, která je odpovědností přesouvanou, a tak „odpovědností nikoho“. V případě obvinění lze jednoduše házet vinu jeden na druhého (k čemuž ostatně při norimberských procesech s válečnými zločinci docházelo jako na běžícím páse). Každý spolupachatel genocidy je přece jen malým kolečkem v soukolí obrovské mašinerie.

Holokaust je dílem nacistického státu; za holokaust je tedy odpovědný stát. Ale kdo je to stát? Z kolika lidí sestává? Kdo z nich je více a kdo méně odpovědný? Stát nemá svědomí.⁵⁰ V podobném duchu se nese následující otázka (ohledně chemické zbraně napalm užívané za druhé světové války): „*„Přijali by dělníci v chemických, které vyráběly napalm, odpovědnost za spálená nemluvňata? ... Byli by si vůbec vědomi toho, že jiní jim takovou odpovědnost mohou přisuzovat?“ Samozřejmě, že ne. ... Nezapomínejme, ... že napalm vyrábějí chemické továrny, nikoliv její jednotliví pracovníci...*“⁵¹

Bauman proto říká, že v naší vyspělé společnosti násilí není vymycováno, jak se nám snaží civilizační mýtus o potlačování „barbarství“ namluvit, ale spíše je „odstraněno z našeho zorného pole.“^{52 53}

Účinky techniky jsou ve srovnání s byrokracií totožné. Bauman opakovaně cituje Philipa Caputa, jenž vystihl podstatu „válečného étosu“: „*Člověk nikdy neudělal nic špatného,*

⁵⁰ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 136

⁵¹ Tamtéž, s. 153

⁵² Tamtéž, s. 149

⁵³ Bauman se v otázce možnosti násilného jednání odvolává na experimenty Stanleyho Milgrama. Známý stanfordský experiment prokázal, že sociální blízkost skutečně je přímo úměrná vědomí morální odpovědnosti. Doložil také (v souvislosti s dělbou práce v byrokracii), že čím podřadnější úkon jednající udělá, tím méně je s to k němu přisuzovat jeho konečný účinek. Stěžejní výpovědní hodnota experimentu pak spočívá v dokladu schopnosti člověka (nevědomky) se zříci vlastního morálního hodnocení ve prospěch vykonání vůle autority. V kostce řečeno, experiment dokazuje, jak zásadní roli hraje pro participaci na ve výsledku zlém a krutém jednání sociální kontext. (s. 213-230)

Pravdu o sociální podstatě zla potvrzuje také vězeňský experiment Zimbardův – dokládá, že i ze slušných lidí se vlivem určitého sociálního uspořádání (jsou-li obdařeni takřka bezmeznou mocí) mohou stát zlodušci. (s. 230-232)

pokud lidi zabíjel sofistikovanými zbraněmi na dálku. “⁵⁴ Svrhnout bombu na oblast kilometry pode mnou může obnášet zmáčknutí nanejvýš pár tlačítek. Z hlediska morálky je takováto technická manipulace cosi mnohem jednoduššího než zabít, byť jediného, člověka tváří v tvář (neřkuli vlastníma rukama). A stejně je tomu samozřejmě se sypáním cyklonu B do otvoru ve stropě plynových komor. (Viz opět zápisky velitele Osvětimi Rudolfa Höse, který si „oddychl“ při rozhodnutí o masové likvidaci formou zplynování: „V úvahu prý přichází pouze plyn, neboť střílet takové masy, jichž se to mělo týkat, by bylo zcela nemožné a byla by to velká zátěž i pro příslušníky SS, kteří by museli totéž praktikovat i v případě žen a dětí.“⁵⁵

„Z poprav zastřelením jsem měl vždycky hrůzu, ... Dost jsem si užil už při popravách rukojmí, při skupinových exekucích, které nařídil RFSS nebo RSHA. Nyní jsem byl tedy přece jen klidnější, že my všichni budeme ušetřeni té krvavé lázně a že i pro oběti to bude až do posledního okamžiku šetrnější. Právě to mi dělalo největší starosti, když jsem pomyslel na Eichmannovo líčení, jak zásahová komanda kosí Židy samopaly a kulomety. Prý se při tom odehrávaly hrůzné scény: jak se postřelení dávají na útěk, jak jsou dobijeni ranění, především ženy a děti. Časté sebevraždy příslušníků zásahových komand, kteří už nemohli unést to, že se neustále muselo brodit v krvi. Někteří se z toho i zbláznili.“⁵⁶

1.4 Normalita holokaustu

Přestože je holokaust bezprecedentní zločin, Bauman píše o současné jedinečnosti a normalitě holokaustu. „Normálnost“ holokaustu je skutečně děsivá. Holokaust se odehrál za provozu zcela běžných mechanismů a institucí moderní civilizace. (A protože se tyto mechanismy dodnes nikam nevytratily, nevytratila se ani možnost podobné genocidy.) Následující citace od Henryho Feingolda to dokonale vystihuje a dokládá: „[Osvětim] byla ... obyčejným přesahem moderního továrního systému. Místo produkce lidí zpracovávala jako surovinu lidi, konečným produktem byla smrt a vedoucí pracovníci do výkazů produkce pečlivě zaznamenávali množství jednotek za den. Komíny – sám symbol moderního továrního systému – chrly štíplavý dým ze spálených lidských těl. Novou surovinu do továren dopravovala skvěle organizovaná železniční síť moderní Evropy. Fungovala úplně stejně jako u jiného nákladu.

⁵⁴ Philip Caputo, citováno podle Bauman, Zygmunt. Modernita a holocaust. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 61 a 264

⁵⁵ Höß, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 204

⁵⁶ Tamtéž, s. 164

*V plynových komorách vdechovaly oběti smrtící plyn uvolňující se z kyanovodíkových tablet, které vyráběl vyspělý německý chemický průmysl. Inženýři vyprojektovali krematoria. Manažeři vyvinuli byrokratický systém, který pracoval s elánem a vyznačoval se efektivitou, již mu mohly zaostalejší národy závidět.*⁵⁷

Moderní technická a byrokratická společnost je s to bez větších potíží pracovat i na takovém strašlivém projektu, jakým je pronásledování, vykořisťování, likvidace a okrádání milionů lidí. Modernita je zkrátka „*vnitřně schopna genocidního jednání*.“⁵⁸

Jakmile vládne neomezeně mocný (tj. totalitní) vizionářský stát – stát běžně má „monopol“ na násilí, jež může do jisté míry užívat např. jako nástroje potrestání – nota bene v čase války, genocidě už prakticky nemá co zabránit. „*Strůjci velkého plánu u kormidla moderní státní byrokracie, osvobození od omezení nepochitických (ekonomických, společenských, kulturních) sil – tak zní návod na genocidu*.“⁵⁹

Nejslibnější prevencí moderních genocid je dle Baumana jediné mocenská (názorová) pluralita, kterou nejlépe poskytuje demokratická společnost.

1.5 Společnost a morálka

Nyní se ještě krátce vrátím k problému, který jsem na začátku první podkapitoly: Proč se sociologové při interpretaci holokaustu dosud „nedívali pravdě do očí“?

Nemají totiž jinou možnost, aniž by redefinovali svou vědu. Sociologie (do sepsání *Modernity a holocaust*) nedokáže holokaust plně vysvětlit, neboť jedním z jejích stavebních kamenů – položených Durkheimem, „otcem sociologie“ – je pojetí morálky jako sociální konformity, což může předpokládat na základě představy společnosti, coby umravňující síly.

Durkheim tvrdil, že „*člověk je morální tvor jen díky tomu, že žije ve společnosti*.“ „*Jednotlivec se podrobuje společnosti a toto podrobení je podmínkou jeho osvobození*.“ Bauman dovysvětluje: „*Veškerá morálka vychází ze společnosti; mimo společnost morální život neexistuje; společnost je nejlépe chápat jako továrnu na morálku; společnost prosazuje morálně regulované chování a marginalizuje, potlačuje či vylučuje nemorálnost. Alternativou*

⁵⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 39-40

⁵⁸ Tamtéž, s. 160

⁵⁹ Henry Feingold, citováno podle Bauman, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 169

morálního sevření společnosti není autonomie člověka, ale vláda živočišných vášní. Presociální pudy lidského zvířete jsou sobecké, kruté a hrozné, a proto je třeba je krotit a přemáhat, má-li se udržet sociální život. Odstraňme sociální nátlak, a lidé znovu upadnou do stavu barbarství, z něhož je do jejich vratkého postavení vyzvedla síla společnosti.“⁶⁰

V duchu této víry v neskonale pozitivní morální vlivy společnosti a civilizace je jediným logickým vysvětlením holokaustu takové vysvětlení, že se jedná o případ, kdy civilizační a umravňující tlaky společnosti selhaly, kdy nepůsobily dostatečně silně, aby zabránily vypuknutí „barbarské“ genocidy.

Jak jsem se však interpretací Baumanova díla snažil ukázat, holokaust vypověděl něco jiného. Doložil nejen to, jak hluboce dokáže racionalita moderního člověka klesnout, ale hlavně jak efektivně dokáže organizovaná (byť civilizovaná) společnost produkovat amoralitu – páchat snad ještě větší zlo než kdy dřív, a to bez zásadnější vědomé morální újmy většiny pachatelů. (Společnost, organizace jako taková je perfektním nástrojem smazávání odpovědnosti. Dalo by se říci, že čím početnější skupina lidí vypracovává nějaký úkol, tím jednodušší je pro jednotlivce nepřipouštět si odpovědnost za jeho konečnou podobu a důsledky. „*Pracovat „v týmu“ je užitečné; to tým zabíjí, aniž dělá zabijákem některého ze svých členů.*“⁶¹)

Holokaust s trochou ironie skutečně „svědčí o pokroku civilizace.“⁶² Lidé se už nevraždí primitivním způsobem, ale sofistikovanými byrokratickými a technologickými prostředky.

Původ morálky je třeba hledat někde jinde než ve společnosti. Bauman se obrací k filozofii a odvolává se na „největšího mravního filozofa 20. století“, Emmanuela Lévinase.

⁶⁰ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 239

⁶¹ Tamtéž, s. 325

⁶² Tamtéž, s. 40

2 Lévinas a Tvář

Tato kapitola je snahou o stručné představení filozofie Emmanuela Lévinase, především motivu Tváře, který považuji v souvislosti s holokaustem za nesmírně důležitý.

Lévinasův způsob myšlení, ovlivněn dlouholetou židovskou tradicí, je v kontextu moderní filozofie naprosto jedinečný a svébytný. Etice, dosud chápané jako „praktické filozofii“, Lévinas přikládá nebývalý význam. Etiku považuje za metafyziku (za „první filozofii“), jež je reprezentována vztahem k absolutně Jinému.

Lévinas, jak sám říká, chce „*mít jasno v otázce, je-li společnost v běžném slova smyslu výsledkem zásady, že člověk je člověku vlkem, nebo zásady, že člověk je pro člověka...*“ Jinými slovy, „*vyplývá sociálně se svými institucemi, univerzálními formami, zákony, z toho, že byly vymezeny důsledky války mezi lidmi, nebo že bylo vymezeno nekonečno, jež se otvírá v etickém vztahu člověka k člověku?*“⁶³ Lévinas je zastáncem druhého přístupu. Onen etický vztah člověka k člověku, tj. intersubjektivní vztah, vztah já k absolutně Jinému, podrobuje svému zkoumání.

Základní etickou prazkušenosť člověka představuje „setkání s Tvář“.

Toto setkání se však neodehrává v modu percepce. Setkání je, jak říká Lévinas, záležitost „*naveskrze etická*.“⁶⁴ Intersubjektivní vztah je odlišný od vztahu subjektu a objektu. (Jiného nepoznávám ve smyslu, v jakém poznávám předměty kolem sebe. V subjekt-objektovém rozvrhu totiž poznat znamená mít shodu „*představy s tím, co tato představa představuje*“⁶⁵, tedy převést ve Stejnost. Jiného však nemůžu obsáhnout, jako obsáhnou pohledem podvečerní krajinu. Jiného si nemůžu ani přivlastnit, jako si přivlastňuji předměty. Vztah mezi mnou a Jiným není jako vztah mezi mnou a například mou oblíbenou dětskou hračkou, která je tak trochu mnou. Tímto obsazením, přivlastněním, osvojením – tedy přetvořením ve Stejnost – bych totiž Jinakost Jiného zrušil; už by nebyl Jiný. „*Pohled ... hledá adekvátnost; je to absorbce bytí par excellence. ...*“⁶⁶ Vztah k Jinému však není vztahem adekvace, ale právě in-adekvace, vztahem se zachováním Jinakosti. Nejde o vztah k něčemu, co je relativně jiné – kdy vztažením se k tomu mohu jeho jinakost zrušit (právě jako u vztahu

⁶³ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené, s. 177

⁶⁴ Tamtéž, s. 178

⁶⁵ PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filozofie: [11 improvizovaných přednášek]*. 4. upr. vyd. Praha: Herrmann, 1997, s.

⁶⁶ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené, s. 179

k okolním předmětům, které si osvojuji) – ale právě absolutně Jiné. Vztah k objektu je potřeba, zatímco vztah k druhému subjektu je touha. Touha (nekonečná) totiž symbolizuje onu neustálou nedosažitelnost Druhého, zachovávání Jinakosti Jiného.)

Setkání s Tváří se neodehrává v modu percepce, ale v modu rozhovoru, odpovědi (odpovídání, odpovědnosti). Tvář, která, jak říká Lévinas, je něco bezbranného, zranitelného, ale zároveň vyvýšeného, svrchovaného, ke mně hovoří. (Lévinas říká, že Tvář je „*nahá, vystavená, jako by přímo vyzývající k aktu násilí*“, avšak zároveň „*obnažená, je to chudák, pro kterého mohu všechno a jemuž jsem vším povinen*.“)⁶⁷ V Tváří je obsažen základní etický požadavek – Tvář mi dává příkaz: „*Nezabiješ*“. A já, jakožto člověk, subjekt, „*já, ať už jsem kdokoli, „já v první osobě“, jsem ten, kdo v sobě nachází zdroje, aby na výzvu odpověděl*.“⁶⁸ Právě v odpovědi na setkání s Jiným, s Tváří, se osvědčuji jako člověk. Lévinas říká, že Jiný „*je cizinec, který klepe na mé dveře*.“⁶⁹ Výrazem mého lidství je tedy pohostinnost, při kterém otevřu své zajištěné bytí někomu Jinému, když se zřeknu svého egoismu. Setkání s Jiným pak proměňuje mně samého. Jiný ve mně vyvolává otázky, které bych si sám nepoložil. „*Vztah k druhému jako vztah k jeho transcendenci, vztah k druhému ... vnáší do mne cosi, co ve mně nebylo*.“⁷⁰

Nicméně, to, že mi Tvář dává příkaz „*Nezabiješ*“, ještě nevylučuje možnost vraždy. „*K vraždám samozřejmě dochází: druhého zabít lze; etický požadavek není ontologická nutnost. Zákaz zabít neznamena, že je vražda nemožná, ale platnost zákazu nicméně přetrvává v podobně špatného svědomí z vykonaného zla – vědomí špatnosti zla*.“⁷¹ Jinými slovy, Tvář je to, co nelze zabít.⁷²

S Tváří se setkal Pavel Bäumer, hrdina románu Na západní frontě klid. Poté, co několika bodnými ranami usmrtil nepřátelského francouzského vojáka, se v něm ozvalo cosi lidského:

„*Mlčení se táhne do nekonečna. Mluvím a musím mluvit. Tak mluvím na něho a říkám mu to: „Kamaráde, já tě nechtěl zabít. Kdybys sem skočil ještě jednou, neudělal bych to, kdybys*

⁶⁷ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené, s. 178-180

⁶⁸ Tamtéž, s. 180

⁶⁹ PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie: [11 improvizovaných přednášek]*. 4. upr. vyd. Praha: Herrmann, 1997, s. 160

⁷⁰ LÉVINAS, Emmanuel. *Totalita a nekonečno: (esej o exterioritě)*. Praha: OIKOYMENH, 1997. Oikúmené, s. 179-180

⁷¹ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené, s. 179

⁷² Tamtéž, s. 179

i ty byl rozumný. Ale před tím jsi mi byl jenom myšlenkou, kombinací, která žila v mém mozku a vyvolala rozhodnutí; tu kombinaci jsem ubodal. Teď teprve vidím, že člověk jako já. Myslil jsem na tvé ruční granáty, na tvůj bajonet a na tvé zbraně; teď vidím tvou ženu a tvůj obličej a to, co máme společného. Odpusť mi, kamaráde! Vidíme to vždycky příliš pozdě. Proč se nám stále znova neříká, že jste právě takoví ubozí chlapíci jako jsme my, že vaše matky se o vás strachují právě tak jako naše a že máme stejný strach před smrtí a stejné umírání a stejnou bolest. Odpusť mi, kamaráde, jak jsi mohl být mým nepřítelem! Kdybychom odhodili tyto zbraně a tuto uniformu, moh bys být právě tak mým bratrem jako Kat a Albert. Vem si mých dvacet let, kamaráde, a vstaň, vem si víc, neboť já nevím, co s nimi.“⁷³

„Tvář je význam, a to význam bez kontextu. Tím chci [Lévinas] říci, že druhý v přítomnosti své tváře není osobou v kontextu.“⁷⁴ Pavel v nepřátelském vojákovu nespatriil nepřátelského vojáka, ale spatřil v něm, křesťanskou terminologií řečeno, bližního svého.

Protože na Tvář odpovídám, jsem odpovědný. Lévinas chápe etiku jako odpovědnost. Avšak „etika není něco navíc ... etika chápána jako odpovědnost je přímo jádrem subjektivity.“⁷⁵ Jako člověk, subjekt, jsem zkrátka vždy odpovědný, protože člověkem jsem teprve ve vztahu k Druhému, bližnímu (kterému odpovídám). Podle Lévinase „subjektivita sama o sobě neexistuje; zakládá ji, znovu opakuji, teprve vztah k druhému.“⁷⁶

Ona blízkost druhého, tak, jak o ní Lévinas hovoří, však „neznamená, že je mi ten druhý prostě blízký v prostoru nebo jako příbuzný, ale že je mi blízký v tom nejzákladnějším, v tom, že se cítím – že jsem – za něj odpovědný.“⁷⁷ Právě v této blízkosti jsme lidmi a neseme odpovědnost za druhé. „Tato struktura se v ničem nepodobá intencionálnímu vztahu, jaký nás váže k předmětu...“⁷⁸ Druhého si nepřivlastňuji (jako si přivlastňuji předměty, které si odnáším mezi své čtyři stěny), nepoptávám jej, ale nabízím se mu. Toto vyjítí ze sebe je pravá podstata lidství. Heidegger tvrdil, že život je *die Sorge* – starost. Člověku jde v jeho bytí o jeho bytí. Lévinas říká, že život je touha, a to touha po Jiném, mezilidský vztah, tedy ne jenom být, ale

⁷³ *Na západní frontě klid* [online]. 1929 [cit. 2019-02-21]. Dostupné z: <http://knihovnalubna.wz.cz/Povinn%C3%A1%20%C4%8Detba/Remarque-Erich-Maria---Na-z%C3%A1padn%C3%AD-front%C4%9B-klid.pdf>, s. 106

⁷⁴ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené, s. 178

⁷⁵ Tamtéž, s. 181

⁷⁶ Tamtéž, s. 182

⁷⁷ Tamtéž, s. 182

⁷⁸ Tamtéž, s. 182

„jinak než být“, být tu pro druhé, právě to je lidské. Je to vystoupení z egoismu, ze starosti o vlastní bytí, z obstarávání – je to, jak Lévinas říká, ona „ne-inter-esovanost“, čili nezaujatost, bytí vymykající se ze svého existenciálního postavení⁷⁹. Je to touha nabídnout se, obětovat se pro někoho jiného. „Říci: *tady jsem. Něco pro druhého udělat. Dát. Právě to je lidský duch.*“⁸⁰

Ona odpovědnost, kterou nám Lévinas předkládá, je však asymetrická. „*Jsem za druhého odpovědný, aniž od něho čekám totéž, i kdyby mě to mělo stát život.*“⁸¹

Etika, morálka, není nějaká nadstavba – něco, co vychází až ze společnosti jakožto instituce, jež prý měla vzniknout především proto, aby zrušila (údajně) prapůvodní, neudržitelnou konstelaci, vyjádřenou známou větou T. Hobbesa *člověk je člověku vlkem*. Etika je právě to prvotní, to prapůvodní, tím, co vyvěrá z člověka (subjektu) jako takového.

Holokaust byl do značné míry umožněn díky sociálně-byrokraticko-technickému zamezování typicky lidského způsobu existence (vyznačujícího se neodmyslitelně morální dimenzí). Bylo možno působit na Druhého, aniž docházelo k setkání s jeho Tváří. Jednající nebyli vystaveni intenzitě působení základního etického požadavku, mohli být tak vzdáleni, aby Tvář nebylo vidět, respektive slyšet (metafora slyšení je Lévinasovi vlastní). Nebo jak to vyjádřil Zygmunt Bauman: „*Předměty jednání byly postaveny do pozice, z níž nemohly jednajícího oslovit jako zdroje morálních požadavků.*“⁸² Aktéři jednání se nemuseli zaobírat pocitem morální odpovědnosti, vykonané zlo v jednajícím člověku nepřetržovalo v podobě špatného svědomí, neboť v rámci rutinních byrokratických, respektive technických procedur si nemuseli připouštět, že něco zlého vůbec konají.

Holokaust byl vrcholem dehumanizace. Lidský duch, který nám Lévinas přibližuje, se úplně vytratil. Morálka, odpovědnost, touha nabídnout se, neobstála před výdobytky modernity, před ideologií, totalitou, byrokracií, technologií, „pokrokem“, inženýrskými a manažerskými tendencemi moderního člověka, racionalitou sebezáchovy.

Holokaust popřel všechno, co člověk znamenal. Jinakost Jiného nebyla tolerována. Subjekt byl devalvován na objekt k pragmatickému a ekonomickému využívání – jak jsem citoval v podkapitole „Normalita holokaustu“, člověk se stal surovinou osvětimské továrny.

⁷⁹ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené, s. 183

⁸⁰ Tamtéž, s. 182

⁸¹ Tamtéž, s. 183

⁸² BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 290

3 Arendtová a Mňačko o Adolfu Eichmannovi

Adolf Eichmann byl odborníkem na dopravu v rámci realizace nacistického *Endlösung*. Na smrt poslal pět milionů lidí. Po válce uprchl i se svou rodinou do Argentiny, kde byl na počátku šedesátých let zajat izraelskou tajnou službou Mosad, posléze postaven před spravedlnost v hlavním městě Izraele, a po dlouhých měsících odsouzen k trestu smrti.

Procesu s Eichmannem se zúčastnila také Hannah Arendtová (jako reportérka *The New Yorker*), o čemž pak sepsala svou dodnes známou a ve své době kontroverzní knihu *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Vedle tohoto díla jakožto primárního zdroje budu čerpat také z knihy slovenského spisovatele Ladislava Mňačka (jenž se procesu také zúčastnil) s názvem *Já, Adolf Eichmann*.

3.1 Proměna zla

SS Obersturmbannführer (podplukovník) Adolf Eichmann působil v rámci RSHA, Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (jak už jsem nastínil dříve, jednoho z hlavních nacistických byrokratických epicenter vší zkázy) jako vedoucí sekce IV-B-4, která měla na starost právě židy, zabránění majetku nepřátel státu, odebrání německého státního občanství.⁸³ To už nám napovídá, jak vypadala obecná metodika deportace Židů z Říše a evropských zemí do koncentračních a vyhlazovacích táborů – zbavit Židy státního občanství, zkonfiskovat majetek, deportovat (zde končila Eichmannova pravomoc) a hned nebo po určité době zlikvidovat. Postup v hierarchii rozkazů pak podle dostupných informací vypadal následovně: „*Himmler dal písemný rozkaz k deportacím šéfovi RSHA Kaltenbrunnerovi, který poslal písemnou nótu Müllerovi, šéfovi gestapa, neboli sekce IV RSHA. Ten pak předal ústní rozkaz příslušnému referentovi v čele oddělení IV B, tj. Eichmannovi. Himmler současně vydal rozkaz místním vyšším vedoucím SS a policie a v tomto smyslu informoval Kaltenbrunnera. Himmler rozhodoval i o tom, jak má být s deportovanými naloženo, kolik z nich má být rovnou usmrceno a kolik ponecháno naživu jako pracovní síla. Tyto informace šly z jeho úřadu do Pohlovy WVHA, který je sdělil Richardovi Glücksovi, inspektorovi koncentračních a vyhlazovacích táborů, a ten je zase předal velitelům táborů.*“⁸⁴ Tím však není míněno, že Eichmannova role

⁸³ Reichssicherheitshauptamt. *Wikipedie* [online]. [cit. 2019-02-26]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Reichssicherheitshauptamt>

⁸⁴ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 204

za holokaustu byla nepatrná, naopak. „*Eichmannův úřad fungoval jako nejdůležitější dopravní pás celého zařízení: Na něm a jeho lidech totiž záleželo, kolik Židů může a má být dopraveno z dané oblasti. I když rozhodnutí o místu určení transportu padalo jinde, definitivní pokyny, kam mají být vlaky nasměrovány, vydávala Eichmannova kancelář. Byl to Eichmann, kdo řešil obtíže se synchronizací odjezdů a příjezdů, kdo musel svádět nekonečné zápasy s vedením železnic a ministerstvem dopravy, aby zajistil dostatečné množství vagónů; kdo musel upravit jízdní řády a směřovat vlaky do center s „dostatečnou absorpční kapacitou“; kdo musel sehnat včas dostatečné množství Židů, aby vlaky jezdily řádně „vytíženy“, kdo vyjednával s úřady okupovaných či sprátených zemí potřebnou součinnost při zatýkání; kdo vydával směrnice a direktivy, pokud šlo o různé kategorie Židů (které se od jedné země ke druhé lišily a neustále se měnily).*“⁸⁵ Pod Eichmannovu kompetenci spadalo například také židovské ghetto v Terezíně (kde rovněž prováděl představitele Červeného kříže).

V čem však spočívá ona „úděsná banalita zla“, o níž nám Hannah Arendtová chtěla napsáním své knihy podat zprávu?

Než byl bývalý strůjce *Endlösung* lapen a dopraven do Jeruzaléma, pohybovaly se všeobecné představy jeho osoby na úrovni jakési bestie, zloducha, horlivého nacisty libujícího si v zabíjení Židů. Najednou tu však stál nejen člověk z masa a kostí, konkrétně stárnoucí muž s pleší, brýlemi a odstávajícíma ušima (snad pravý opak Himmlerem předepsané představy nordicko-teutonského mužského ideálu⁸⁶), ale co především – muž s nechápavým až ukřivděným výrazem ve tváři ve chvílích, kdy byl například prostřednictvím svědeckých výpovědí konfrontován s výjevy z koncentračních a vyhlazovacích táborů. (Jeho výraz jako by říkal: „*Co já mám s tím společného? Proč mluvíte o takových hrůzách v souvislosti se mnou...?*“⁸⁷)

Na základě toho, co za procesu postupně vycházelo z Eichmannových úst (kdy se prý člověk mohl sám sebe často ptát, zda to, co Eichmann říká, myslí vážně), bychom si dle Arendtové mohli udělat o jednom z významných organizátorů holokaustu zcela jiný obrázek, než jaký bychom bývali očekávali (a jaký si mnozí přáli). „*I když se prokurátor snažil dokázat opak, každý mohl vidět, že tento muž není žádné monstrum. Naopak, bylo velice těžké ubránit*

⁸⁵ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 205-206

⁸⁶ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 18

⁸⁷ Tamtéž, s. 12, 18

se podezření, že je to šašek. A protože takové podezření mohlo celý proces zpochybnit a působit nesnesitelně při konfrontaci s utrpením, jež Eichmann a jemu podobní způsobili milionům lidí, zůstal tento rys jeho osobnosti nepovšimnut a bez komentáře.“⁸⁸

Vedle náchylnosti ke chvástavosti, tendenci přikrášlovat některé informace týkajících se svého intimna a svých „zásluh“, případně chabé dlouhodobé paměti, Arendtová zdůrazňuje Eichmannovu neschopnost vlastního myšlení a neschopnost vcítit se do situace druhého. Tento rys jeho osobnosti počal vycházet najevo při jeho ustavičném opakování, často přejatých, prázdných frází a klišé. *„Eichmann i při své jinak velice špatné paměti opakoval slovo za slovem tytéž fráze a tatáž vlastní klišé – když se mu podařilo někdy sestavit vlastní větu, opakoval ji tak dlouho, až z ní klišé vzniklo.*“⁸⁹ Byl zkrátka neschopný vyjadřovat se normálně. Hovořil buď „byrokratickým jazykem“, jenž se mu zřejmě několikaletým úřadováním zaryl pod kůži – *„Mou jedinou řečí je úřední jazyk [Amtssprache]“*⁹⁰ – anebo v duchu „okřídlených slov“, jakými své podřízené masíroval mistr sebeklamu Heinrich Himmler, slov, která vždy perfektně fungovala jako rouška pro zakrývání pravdy, jako účinný prostředek k oblafnutí vlastního svědomí. Arendtová cituje některé pasáže z Himmlerových „povznášejších“ projevů: *„Toto je slavná kapitola našich dějin, která nikdy nebyla a nikdy už nebude napsána.“* – *„Dostali jste rozkaz vyřešit židovskou otázku, ten nejstrašnější rozkaz, jaký kdy nějaká organizace mohla dostat.“* – *„Jsme si dobře vědomi, že to, co od vás očekáváme, je ‚nadlidské‘. Musíte být nadlidsky nelidští.“*⁹¹ (Jedná se o pasáže z projevů k vrahům z Einsatzgruppen.)

Podobnou fintu používala převážná část nacistického Německa. *„Sebeobelhávání se ... stalo všeobecným zvykem, jakýmsi předpokladem, aby člověk vůbec přežil.“*⁹² Veškerá korespondence za holokaustu „podléhala přísným „jazykovým směrnicím“. ... výrazy jako „vyhlazení“, „likvidace“ či „zabíjení“ [se] v nacistických dokumentech téměř nevyskytují. Kódovým označením pro zabíjení bylo „konečné řešení“, „vysídlování“ a „zvláštní

⁸⁸ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 76

⁸⁹ Tamtéž, s. 69

⁹⁰ Adolf Eichmann, citováno podle Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 68

⁹¹ Heinrich Himmler, tamtéž, s. 142

⁹² ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 73

zacházení“...“⁹³ Podle Arendtové byl právě Eichmann, chytlavý na sebestitomějši frázi, pro tyto „jazykové směrnice“ ideální typ.⁹⁴

Známkou Eichmannovy neschopnosti myslet z pozice druhého byly jeho, Arendtová říká až „morbidně komické“ historky, které byl svým vyslýchajícím s to vyprávět; jako například tu o neblahém osudu jeho bývalého spolupracovníka, židovského obchodního rady jménem Storfer⁹⁵ (jenž se měl pokusit o útěk ze země, avšak nakonec skončil v Osvětimi, odkud si z nouze vyžádal setkání s Eichmannem, který pak přijel svého židovského přítele do tábora smrti navštívit, aby mu mohl „pomoci“): „*Se Storferem jsme pak měli normální, takové lidské setkání. Řekl mi o všem, co ho trápí a jaké má starosti. A já mu řekl: ‚Ale no tak, můj milý dobrý Storfero [Ja mein lieber guter Storfer], tu to máme! Je to ale smůla!‘ A ještě jsem mu řekl: ‚Podívejte se, já vám skutečně nemohu nijak pomoci, protože podle rozkazu říšského vedoucího vás odtud nemůže dostat vůbec nikdo. ... Slyšel jsem, že jste udělal hloupost, že jste se schovával nebo se snažil upláchnout. To jste přece zrovna vy vůbec neměl zapotřebí.‘ [Eichmann měl na mysli, že na Storfera jako na židovského funkcionáře se deportace nevztahovala.] Už ani nevím, co mi na to řekl. A pak jsem se ho ještě zeptal, jak se má. A on řekl, ano, a ptal se, zda by nemohl být osvobozen od práce. Byla to těžká práce. A pak jsem řekl Hössovi: ‚Práce – Storfer přece nemusí pracovat.‘ Höss ale odpověděl: ‚Tady musí pracovat všichni.‘ A já na to: ‚Dobře. Napišu mu potvrzení, že by mohl zametat a uhrabovat cestičky ze škváry‘ které byly v zahradě před komandaturou – ,a že by si mohl, když bude chtít, sednout s koštětem na lavičku.‘ A Storferovi jsem řekl: ‚Bude to tak v pořádku, pane Storfero? Vyhovuje vám to?‘ Byl velmi rád, podali jsme si ruce, pak dostal koště a posadil se na svou lavičku. Pocítil jsem hlubokou vnitřní radost, že jsem mohl alespoň vidět toho muže, s nímž jsem tolik let pracoval, a že jsem s ním mohl mluvit.“⁹⁶ „Šest týdnů po tomto normálním lidském setkání byl Storfer mrtev. Neposlali ho do plynu, ale zastřelili,“ dodává Arendtová.⁹⁷*

⁹³ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 115

⁹⁴ Tamtéž, s. 117

⁹⁵ Spolupráce Židů s nacisty na své vlastní zkázu Arendtová označuje za „úhelný kámen“ holokaustu. (s. 157) (Ve své práci se tímto tématem příliš nezabývám, především z „kapacitních“ důvodů, ale nechci se do něj pouštět ani z důvodu jeho citlivosti a problematičnosti.)

⁹⁶ Adolf Eichmann, citováno podle Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 72

⁹⁷ Tamtéž, s. 72

Tato fraška nepředstavovala nic jiného než vážně míněnou snahu člověka, který má na svědomí miliony mrtvých Židů, přesvědčit policejního inspektora, jenž s Eichmannem vedl výslech před započítím soudního líčení, o tom, že proti Židům (obzvláště pokud mu byli spolupracovníky) osobně nikdy nic neměl, ba zjevně naznačit, že často dělal, co jen v rámci svých kompetencí mohl, aby jim nějakým způsobem jejich nelibou situaci ulehčil.

Eichmann „*nebyl ani člověk nepřítelne nenávidící Židy, ani příklad fanatického antisemity, ani produkt jakékoli indoktrinace. „Osobně“ proti Židům neměl nikdy ani to nejmenší.*“⁹⁸ Nečetl *Mein Kampf*. Nechoval sadistické sklony. Tento člověk byl až „úděsně normální“. Podle půl tuctu psychologů, kteří se mu před procesem věnovali, známky lability nevykazoval. Jeden kněz dokonce Eichmanna po soukromém rozhovoru s ním označil za člověka s „*velmi pozitivními idejemi.*“⁹⁹

Eichmann u soudu opakovaně prohlašoval, že býval sionistou, že vždy chtěl Židům pomoci jejich „problém“ vyřešit, jeho „pozitivní ideou“ bylo nalézt vhodné území, kde by Židé mohli pokojně žít. „Židovský problém“ sám „pečlivě studoval“ – přečetl knihu od Theodora Hertzla *Židovský stát* (podle Arendtové jedna z prvních knih, kterou vůbec kdy přečetl) a rovněž se naučil pár hebrejských slov.¹⁰⁰ Jakožto „odborník na židovskou otázku“ pak usilovně pracoval na způsobu vysídlení Židů a probíral se možnostmi jejich umístění (byly tu plány o vysídlení do Niska, či dokonce fantasmagorické ambice vyvézt je na Madagaskar).

Tomuto člověku s pozitivními idejemi však, zdá se, štěstí nepřálo. Roku 1941 se pro něj zřejmě jako rána z čistého nebe ozval Hitlerův rozkaz o fyzické likvidaci Židů. Konkrétně se k Eichmannovi dostal prostřednictvím jeho nadřízeného (hlavy RSHA a jednoho z největších nacistických židobijců, který sám byl „polovičním Židem“!¹⁰¹), Reinharda Heydricha: „*„Vůdce dal příkaz Židy fyzicky likvidovat.“ Pak, „jako by si chtěl vyzkoušet účinek svých slov, se Heydrich proti svému zvyku dlouze odmlčel. Pamatuji si to dodnes. V prvním momentě mi smysl jeho slov, která tak pečlivě vážil, vůbec nedocházel. Potom jsem ale pochopil, oč jde, a neřekl jsem nic, protože k tomu vlastně nic dodat nešlo. Na něco takového, na tak násilné řešení, jsem sám nikdy ani nepomyslel. Všechno mě opustilo, radost z práce, jakákoli snaha a zájem. Nějak*

⁹⁸ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 40

⁹⁹ Tamtéž, s. 39

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 58

¹⁰¹ Tamtéž, s. 180

jsem celý vyhasl. “¹⁰² Pro Eichmanna to asi byl smutný konec s řešeními, na kterých měly zájem obě strany (tj. nacisté i Židé).¹⁰³

Eichmann a celé jeho oddělení na RSHA bylo pověřeno deportacemi. Od té doby byl Eichmann několikrát vystaven mnoha „pracovním obtížím“. Na rozkaz Heydricha aj. musel opakovaně navštívit území Polska, nejprve aby mohl vyslechnout jednoho „kolegu“, jenž jej seznamoval se způsobem, jakým fungují tzv. pojízdné plynové komory (které se původně používaly a ve kterých se vraždilo zplodinami ze spalovacích motorů). *„Motor se nastartuje a Židé uvnitř se výfukovými plyny otráví. To, co říkal, mi připadalo děsivé. Nejsem žádná silná povaha, která něco takového jen tak snese. Ani dneska, kdybych se měl jen podívat do otevřené rány, nemohu. Jsem prostě takový. Všichni mi často říkali, že bych nemohl být lékařem. Stále si ještě pamatuji, jak se mi tehdy udělalo nevolno, když jsem se pokoušel si to představit.*“¹⁰⁴

V táboře v polském Chelmně (německy Kulmhof) pak musel Eichmann jednomu strašnému divadlu sám přihlížet (Arendtová krátce popisuje, jak hrozivá scéna vypadala, načež připojuje Eichmannova slova o pocitech, které si i po těch letech byl s to vybavit): *„Židy nahnali do velké místnosti a poručili jim, aby se svlékli, pak přímo před dveře předjel nákladní vůz a naříkající Židé museli nastoupit. Dveře byly zavřeny a automobil odjel. „Nemohu říci, kolik Židů nastoupilo. Sotva jsem se podíval. Nemohl jsem. Nemohl jsem. Měl jsem toho dost. Ten křik a... bylo mi z toho nevolno... Pak jsem jel za tím vozem a uviděl jsem dosud nejstrašnější obraz ve mém životě. Vůz najel k podlouhlé jámě, otevřeli zadní dveře a začali z něj vyhazovat mrtvolky, které vypadaly skoro jak živí lidé s vláčnými údy. Všechny je naházeli do jámy a pak ještě jsem viděl, jak nějaký civilista jim kleštěmi vytrhává zuby. A pak jsem to nevydržel a vypálil pryč. ... Měl jsem toho dost. Byl jsem vyřízený.*“¹⁰⁵ (Pro doplnění, v Chelmně Eichmann usednul vedle řidiče jednoho z těchto smrtonosných automobilů, který mu pak pokynul, aby se škvírkou podíval do zadní části vozidla, jak usmrcování probíhá. Na to však Eichmann prý neměl žaludek.¹⁰⁶)

¹⁰² Adolf Eichmann, citováno podle Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 113-114

¹⁰³ Tamtéž, s. 78

¹⁰⁴ Adolf Eichmann, citováno podle Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 118

¹⁰⁵ Adolf Eichmann, tamtéž, s. 119

¹⁰⁶ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 103-104

Eichmann musel být „vyřízený“ znovu a znovu. Byl svědkem toho, jak nacisté v Minsku prostřelují „hlavy lidem ležícím ve velké jámě“¹⁰⁷. „Nepřející osud“ jej zavedl také do polské Treblinky – tábora smrti, kde nacisté dokázali za 14 měsíců zlikvidovat 900 000 lidí, a který drží děsivé prvenství, coby nejúčinnější vyhlazovací středisko¹⁰⁸ – kde už prý po dosavadních zkušenostech na „zevrubné prohlídce“ raději netrval.¹⁰⁹

Eichmann opakovaně navštěvoval Osvětim, aby s tamním velitelem a kamarádem v jedné osobě, Rudolfem Hösem, ladil detaily systematické spolupráce. Arendtová říká, že Eichmann toho sice nejspíše nikdy moc neviděl, neboť osvětimský komplex byl dost velký na to, aby se mu podařilo vyhnout se „drastické podívané“, tzn. „*nikdy neviděl zblízka průběh zplynování, nikdy ani nepřihlížel, jak probíhá selekce praceschopných (průměrně asi tak 25 % z každého transportu¹¹⁰), která v Osvětimi procesu likvidace předcházela.*“ Nicméně, Arendtová jedním dechem dodává, že „*to, co ... viděl na vlastní oči rozhodně stačilo, aby přesně věděl, jak usmrcovací mašinerie fungovala.*“¹¹¹ (Mňačko naopak uvádí, že „drastické podívané“ se Eichmann přeci jen nevyhnul – na pozvání Höse v Osvětimi sledoval „... *„očistnou koupel“ židovských žen a dětí. Smrt tu nastala dříve než za patnáct minut, ale ani teď se Eichmann nezbavil své pověstné třesavky...*“¹¹²)

Důvodem, proč předkládám Eichmannovy výpovědi o jeho „inspekčních cestách“ na Východ, je, abych ukázal, že „odborník na dopravu“ spatřil na vlastní oči, jak vypadalo strašlivé dílo, k němuž svým pracovním nasazením přispíval, ve své finální podobě, že měl bezprostřední zkušenost s konečnými praktickými důsledky svého jednání, že měl možnost setkat se s Tvářemi. (Jak víme, toto setkání na něj zapůsobilo velmi intenzivně.) Eichmann se mohl přesvědčit o tom, že jakožto „odborník na dopravu“ nepracuje pouze s tunokilometry, s čísly, jak to pak mohlo stát v jeho výkazech práce, ale s lidskými bytostmi, malé děti nevyjímaje,

¹⁰⁷ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 120

¹⁰⁸ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 247 (doslov Heleny Krejčové)

¹⁰⁹ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 121

¹¹⁰ I takto nízké číslo může být poněkud nadsazené. Martin Broszat, vydavatel zápisků bývalého osvětimského velitele Rudolfa Höse, odkazující na dostupné prameny, uvádí procenta lidí vyselektovaných na práci ze tří různých transportů: 23 %, 18,5 %, 10 %. (s. 210) Bývaly i transporty, jež byly vyvražďeny kompletně celé ihned po příjezdu do tábora.

¹¹¹ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 122

¹¹² MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 104

které napěchované v dobytčácích neposílá za ničím jiným, než za utrpením a smrtí. Jestliže mu však setkání s Tváří „neotevřelo oči“, ba jestliže se, třeba v Osvětím, dalšímu setkávání s Tváří záměrně vyhýbal, aby se mu náhodou neudělalo nevolno nebo nedostal třesavku, jestliže nijak netrpělo jeho svědomí – kterým oplývá snad každý myslící člověk – když ve své práci bez výčitek pokračoval, čímž udržoval byrokratickou vražednou mašinerii v chodu tak dlouho, až se počet obětí mohl počítat po milionech, musela být Eichmannova schopnost sebeklamu vyvinutá na velmi vysoké úrovni, respektive musel na myšlení rezignovat úplně.

Jak se vypořádal se svým svědomím? Eichmann byl prý po doslechnutí o Vůdcově rozkazu nucen opustit své dosavadní „etické krédo“, a sice kategorický imperativ Immanuela Kanta. „*Eichmann jednou nečekaně a s velkým důrazem prohlásil, že po celý život žil v souladu s Kantovými morálními zásadami, zvláště s Kantovým pojetím povinnosti. Vzhledem k okolnostem to znělo jako nehoráznost, neboť Kantova morální filosofie se opírá především o lidskou schopnost úsudku a slepou poslušnost vylučuje.*“ Na otázku soudce, jak to obžalovaný míní, Eichmann až s překvapivou přesností řekl: „*Svou narážkou na Kanta jsem měl na mysli, že princip mého chtění musí být vždy takový, aby se mohl stát principem obecně platných zákonů.*“ Načež na doplňující soudcovu otázku „*dodal, že Kantovu Kritiku praktického rozumu četl a prohlásil, že jakmile byl pověřen realizovat konečné řešení, uvědomil si, že nadále už v souladu s Kantovými principy žít nebude.*“¹¹³

Jako by si na prahu účastenství své maličkosti na „významné kapitole dějin“ Eichmann sionista vsugeroval, že se „nedá svítit“. Jako by to, že se situace takto vyvrbila, a přistoupilo se na fyzickou likvidaci, byl jen sled nešťastných událostí, prostě osud a smůla. („*Ten, kdo je podřízen dobré vládě, má štěstí. Ten, kdo je podroben špatné vládě, má naopak smůlu. A já měl smůlu.*“¹¹⁴) Nezbyvalo než se zapřít a s onou esesáckou ctí (heslo jednotek SS, jež před naverbováním skládali přísahu Hitlerovi, znělo „*Mou ctí je moje věrnost*“¹¹⁵) se zhostit nového úkolu. Lámat si hlavu s nějakou vinou a odpovědností však Eichmann nemusel. Jak sám tvrdil, mezi nacistickou „smetánkou“, kterou roku 1942 spatřil pěkně pohromadě na konferenci ve Wannsee – která byla svolána Heydrichem, aby se získala podpora státní správy, aby se koordinovaly patřičné kroky k zahájení realizace „konečného řešení“ – se cítil jako Pilát

¹¹³ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 183

¹¹⁴ Adolf Eichmann, citováno podle Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 235

¹¹⁵ Tamtéž, s. 142

Pontský. (Niméně, vyhlazovací proces, v podání *Einsatzgruppen* a na místech jako Chelmno, již fungoval na plné obrátky). Právě na tomto shromáždění „výkvetu dobré společnosti“ se všechny jeho dosavadní chmury, pochybnosti o nečekaně radikální podobě finálního řešení „židovské otázky“ mohly rozplynout jako pára nad hrncem. Jemu přece nepříslušelo soudit.¹¹⁶

Eichmann přeformuloval, po vzoru guvernéra *Generálního gouvernementu*, Hanse Franka, originální znění kategorického imperativu na „*Jednej tak, aby sis mohl být jist, že kdyby o tvém konání věděl Vůdce, vyslovil by s ním souhlas.*“¹¹⁷ Eichmann věřil v neomylnost Vůdce, a to pravděpodobně především z následujícího důvodu: Spatřoval v něm jakýsi kariérní vzor. V jednom rozhovoru se nechal slyšet, že, ať byl Hitler, jaký byl, „*o jedné věci pochybovat nelze: tento člověk se dokázal ze svobodníka německé armády vypracovat až na vůdce téměř osmdesátimilionového národa... Jeho úspěch byl pro mne důkazem, že já se mu musím podřídít.*“¹¹⁸

Původ této Eichmannovy tendence podřizovat se můžeme pravděpodobně nalézt v jeho neschopnosti vést autonomní život a současně obsažný, naplněný život. Eichmann sám přiznal, že takřka cokoli, co se kdy snažil sám od základu vytvořit, nakonec ztroskotalo: „*Cokoli jsem připravoval a plánoval, všechno dopadlo špatně, moje osobní záležitosti i moje letitá snaha dostat pro Židy nějaké území. Nerozumím tomu. Můj život jako by byl začarován. Cokoli jsem si přál a chtěl a plánoval, všechno mi osud nějak překazil, jako by na všem ležela nějaká zlá kletba.*“¹¹⁹ (Ve snaze o přesnost předkládám ještě (Novákův) překlad Mňačka: „...*moje osobní záležitosti [se] vyvíjely tak nepříznivě jako vždy v mém životě, jako tehdy, když jsem se snažil o umístění židů na nějakém fleku této zeměkoule, a všechno dopadlo úplně jinak. Nevím, asi byl můj život poznamenán osudem, co jsem plánoval, co jsem si přál, co jsem dělal, všechno mi osud zhatil a vždy mi udělal čáru přes rozpočet.*“¹²⁰) Jako by k Eichmannovi potřeba vedení bytostně patřila. Zlou kletbu asi dokázala odvrátit jedině pomocná ruka autority. Že tomu tak zřejmě opravdu bylo dokládá další z Eichmannových výpovědí: Jednou se zmínil o stesku, jež ho v březnu roku 1945, kdy Německo kapitulovalo, zasáhl v momentě uvědomení, že s jeho úřadováním je konec. „*Pocítil jsem, že mě čeká těžký život individua bez vedení a bez direktiv,*

¹¹⁶ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 154

¹¹⁷ Tamtéž, s. 184

¹¹⁸ Tamtéž, s. 170

¹¹⁹ Tamtéž, s. 70

¹²⁰ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 179

že již nebudou žádné rozkazy a povely, že již nebudou konzultace o přiměřených opatřeních; prostě že mám před sebou budoucnost, kterou vůbec neznám.“¹²¹

Eichmannův přirozený sklon k subalternosti byl patrný na jeho ochotě vypovídat před policejním inspektorem, případně před soudem. Bylo s podivem, jak ochotně spolupracoval, k čemu všemu se byl ochoten přiznat. Takovýto přístup si (po zkušenostech se všemi jeho výpověďmi) lze vysvětlit jedinečně poslušností vůči autoritě. Jinými slovy, stejně tak, jako se Eichmann svou příkladnou pracovitostí snažil zavděčit svým nadřízeným, snažil se zavděčit i (nutno zdůraznit židovským) vyšetřovatelům, svým soudcům. Stará autorita byla zkrátka nahrazena autoritou novou. „Proč tak ochotně mluvil o všem před těmi, které kdysi ničil? Chtěl snad „vstoupit do dějin“ jako velký zločinec? Působilo mu rozkoš vzpomínat na dny staré slávy a moci? Nebo chtěl ulehčit svému svědomí? Nic takového. Eichmann je i v tomto případě jenom subalterní, poslušný vrchnosti, a vrchností je v tomto posledním úseku jeho života izraelský soud.“¹²² Ladislav Mňačko by asi řekl: Eichmann byl typem člověka, kterého je třeba „vodit za ručičku“. Sáhne-li k filozofii Anny Hogenové, můžeme si dovolit o Eichmannovi konstatovat, že byl člověkem neschopným „žít z vlastního pramene“. (Podobně se, coby souzený nacistický zločinec choval i bývalý osvětimský velitel Rudolf Höss. Také on byl ochoten „vydat ze sebe vše, co ví.“¹²³)

Co se tedy otázky Eichmannova „svědomí“ – za předpokladu, že ještě nějakým disponoval – týče, vypadá to, že oproti běžnému významu fungovalo úplně naruby. Eichmannovi se podařilo své svědomí nahradit (zločineckými) zákony své země, tedy se slovem, vůlí *Führera* v první řadě – jeho slovo se mu stalo zákonem. Eichmannovi se nepříčilo, že posílá na smrt miliony lidí, příčilo by se mu, když by svůj úkol řádně neplnil. „Ve věci svého svědomí si docela přesně vzpomínal, že výčitky by v něm vyvolalo jedno jediné: kdyby neplnil to, co mu bylo přikázáno a co se snažil konat s neúnavnou horlivostí a největší péčí – transportovat na smrt miliony mužů, žen a dětí.“¹²⁴ (Eichmann se především snažil dělat dobře svou práci. Již jeho vstup do funkce nebyl motivován nějakou ideologickou spřízněností, ale

¹²¹ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 47

¹²² MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 14

¹²³ HÖß, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 247, s. 7 (předmluva k českému vydání od Ivana Klímy)

¹²⁴ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 39

především možností na lépe placené zaměstnání.¹²⁵ Byla to kariéra a vidina povýšení, co ho „hnalo kupředu“.)

Eichmann zakomponoval novou rádobu kantovskou „etickou zásadu“ do svého života takovým způsobem, že když Himmler na podzim roku 1944, tuše, že válečná porážka se neodvratně blíží, rozkázal za Hitlerovými zády zastavit pochod maďarských Židů (také rozmontovat a srovnat se zemí vyhlazovací zařízení), nechvalně známý jako „pochod smrti“ – což však nebyla známka Himmlerova soucitu s oběti holokaustu, nýbrž známka strachu z reakce válečného protivníka spojená s naivním očekáváním možnosti mírové dohody¹²⁶ – vyvolalo to zjevně v Eichmannovi pochybnosti, jakousi „krizi svědomí“, a Himmler se v jeho očích stal takřka vlastizrádcem. Rozkazu Říšského velitele SS se tedy (nezvykle) zdráhal uposlechnout.¹²⁷

Jedním z vrcholů celé tragikomedie bylo seznámení s Eichmannovým prohlášením z konce války; že už může skočit vesele do hrobu, neboť vědomí, že je na světě o šest milionů „nepřátel říše“ méně, ho naplňuje blažeností¹²⁸. – Toto řekl člověk, vzpomeňme si, který býval při setkání s Tvářemi těchto „nepřátel říše“, jak sám říkal, „vyřízený“, člověk, který prý musel ihned po tom, co všechnu tu hrůzu spatřil, „vypálit pryč“, totiž zjevně proto, aby právě tam (a do všemožných jiných táborů) pak postupně posílal miliony dalších! – Eichmann se asi cítil vznešeně při pomyšlení, že se takto významným způsobem zapsal do historie, že jeho zápis v nacistické kronice, na oné „významné kapitole dějin“, je tak význačný.

Veselý skok do hrobu se však nekonal. Po válce, za překvapivých či nevyjasněných okolností¹²⁹, Eichmann uprchl do Argentiny, oné populární štace nacistů. (Že by se svědomí přeci jen ozvalo?) Ve svém novém působišti se však bývalý nacistický funkcionář nudil. Jeho

¹²⁵ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 125

¹²⁶ Podobně, vysvětluje Arendtová, tomu bylo s věhlasnými atentáty na Hitlera. Ani za nimi nestálo nějaké „etično“, ale především obavy z prohrané války. (s. 136) „*Poněkud pozdě pánové, vy, kteří jste sami tohoto arciškůdce Německa vytvořili; kteří jste ho podporovali, dokud se zdálo, že je vše v pořádku; kteří jste bez váhání složili jakoukoli přísahu, již od vás vyžadovali; kteří jste se stali ubohými patolízaly tohoto zločince, jenž je vinen smrtí statisíců a jehož celý svět zatracuje... Nyní jste ho tedy zradili... Nyní, kdy totální krach už nelze zakrýt, titíž lidé, kteří dokázali zradit vše, co stálo v cestě jejich touze po moci, zrazují vlastní podnik, který zbankrotoval.*“ (Reck-Malleczewen, citováno podle Arendtová, s. 138)

¹²⁷ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 198

¹²⁸ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 32

¹²⁹ Eichmannovi k útěku dopomohl jeden vatikánský kněz a Červený kříž. Nacistovi prchajícímu před spravedlností se nezdráhali vystavit cestovní pas na falešné jméno Ricardo Clement.

nový život, kdy nebylo co (koho) následovat, zřejmě postrádal smysl. „Staré dobré časy“ byly tatam. Eichmann prý tušil (nyní již mluvíme o šedesátých letech), že se na něj něco chystá, avšak když jej izraelští agenti dopadli, nesnažil se klást odpor, neboť (jako osoba bez státního občanství) už prý nechtěl být „anonymním tulákem mezi světy“¹³⁰, ale byl připraven stanout před soudem, aby mohl „sejmout břemeno viny z německé mládeže“, kterou jim na bedrech zanechali jejich nacističtí otcové (vypadá to, že tuto rétoriku kupodivu vymyslel sám.) Jak ušlechtilé, ironizuje Arendtová.

O čem jsme se tedy v Jeruzalémě přesvědčili? Obdrželi jsme lekci o „banalitě zla“, zla, jehož ztělesněním není zabijácké monstrum, ale prázdný člověk, člověk ne hloupý, ale člověk vyznačující se naprostou absencí myšlení.

„Právě tento nedostatek imaginace mu umožňoval sedět po několik měsíců naproti německému Židovi, který vedl policejní vyšetřování jeho případu, vylévat si mu srdce a stále dokola vysvětlovat, jak došlo k tomu, že to nedotáhl dál než na podplukovníka SS, a že to nebyla jeho vina, když ho už dále nepovýšili.“¹³¹

„...co si počít s člověkem, který nejdříve s velkým důrazem prohlašuje, že se ve svém zmarněném životě naučil jedinému, totiž tomu, že se nikdy nemá přísahat? („Dnes by mě již nikdo, ani žádný soudce, nemohl přimět k tomu, abych něco odpřisáhl, abych něco vyslovil pod přísahou, jako svědek. Odmítám to. Odmítám to z morálních důvodů. Neboť má zkušenost mi říká, že pokud člověk zachovává přísahu, přijde den, kdy musí přijmout z ní plynoucí důsledky. Pevně jsem se rozhodl, jednou provždy, že žádný soudce na světě či jakákoli jiná autorita již nebude s to přimět mě k tomu, abych přísahal, abych svědčil pod přísahou. Dobrovolně to neudělám a přinutit se k tomu nenechám.“) Co si s ním počít, když pak na výslovný dotaz, zda při tom, až bude podávat svědectví na svou vlastní obranu, chce tak činit „pod přísahou či bez ní“, bez okolků prohlásil, že chce raději svědčit pod přísahou? Nebo když opakovaně a s velkým citovým pohnutím ujišťoval soud tak jako dříve policejního vyšetřovatele, že na rozdíl od všech ostatních nacistů je připraven nést následky, že mu na vlastním životě nezáleží, milost neočekává, ani o ni nebude žádat, neboť „mu nepatří“ – a pak, na radu svého obhájce, podá obvyklou, vlastnoručně napsanou žádost o milost?“¹³²

¹³⁰ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 67

¹³¹ Tamtéž, s. 380

¹³² Tamtéž, s. 76

„„Samozřejmě“ hrál určitou roli při vyhlazování Židů. „Samozřejmě by se Židé nedostali na ta jatka, kdyby je tam nebyl „odtransportoval“. „K čemu se tedy vlastně mám přiznávat?“ ptal se. „Nyní“, pokračoval, bych se rád se [svými] někdejšími nepřáteli smířil.““¹³³

Eichmann pro páčání svých zločinů nemusel chovat výraznější zlé pohnutky. Že páchá zločin si ani nemusel připouštět. Eichmann byl přece občanem dbalých zákonů, za celou svou „kariéru“, za které postupně odtransportoval na smrt nepředstavitelný počet mužů, žen a dětí, nedělal nic, coby zákonům jeho země odporovalo – ba naopak, s největší svědomitostí zákony dodržoval. (Eichmann zkrátka páchal zločiny legálně.) (Nabízí se otázka, zda by Eichmann Židy zachránil, kdyby mu to zákon uložil, a ne zrovna malá pravděpodobnost kladné odpovědi, je vskutku děsivá.)

(Tento „odborník“ prostě „řešil židovskou otázku“, ať už bylo jejím obsahem cokoli. Jeho jednání se nemuselo přičít jeho „svědomí“, jestliže dokázal myslet pouze v intencích zákona a svého pověření. – Jak se z díla Arendtové můžeme dočíst, Eichmann se pro veškerý svůj úřední postup dožadoval příslušných směrnic a direktiv. Patrně nikdy nepřekročil zákonem vytyčené mantinely.)

Arendtová říká, že za celé měsíce studování Eichmannovy osobnosti, pročítání tisíců stran dopodrobna opsaných výpovědí původně nahraných na magnetofonových páscích, nebyla při nejlepší vůli s to odhalit jeho ďábelskou hloubku. (Arendtová hlasitým kritikům své knihy vzkazuje, že usuzováním na „banalitu zla“ se nesnaží přijít s nějakou přelomovou nevyvratitelnou teorií o zlu, ale že „hovoří na úrovni faktů“. – Jinými slovy, snaží se vypořádat s tím do očí bijícím rozparem mezi monstrózností Eichmannových činů a jeho průměrností, mezi tím, co strašného tento člověk spáchal, a tím, co pak byl před svými soudci schopen říct.) Obdobně Mňačko se nad Eichmannovou „hloupostí“ pozastavuje: „...nejednou mě napadlo, jestli se Eichmann vědomě dělá hloupým, jestli tu chce sehrát úlohu nic netušícího hlupáka. Myslí si snad, že se mu takto podaří získat alespoň jednu polehčující okolnost? Ne, z dalšího pozorného čtení tří tisíc šesti set stran obsáhlého dokumentu jasně vyplývá, že tu nejde o Eichmannovu obrannou taktiku, že je skutečně takový, jak o sobě mluví.“¹³⁴ U Eichmanna

¹³³ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 74

¹³⁴ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 27

zkrátka úmysl konat zlo chybí.¹³⁵ „Eichmann nebyl Jago ani Macbeth, nic nebylo vzdálenější jeho mysli než ona odhodlanost Richarda III. „stát se lotrem“. Pomineme-li jeho mimořádnou horlivost, s níž toužil po osobním povýšení, žádné motivy neměl. A tato jeho horlivost sama o sobě vůbec nebyla kriminální. Eichmann by rozhodně nikdy nezavraždil svého nadřízeného, aby získal jeho post. Jemu jenom, řekli bychom obyčejně, nikdy nedocházelo, co ve skutečnosti dělá.“¹³⁶ Skrze Eichmannovu osobu jako by se vyjevovalo ono sokratovské „zlo z nevědomosti“, zlo páchané z neschopnosti (či alespoň neochoty) myslet opravdový dosah svých činů. A „...právě tato vzdálenost od skutečnosti a tato nepřítomnost myšlení je s to způsobit větší zkázu než všechny instinkty ke zlu dohromady, které možná člověk v sobě má.“¹³⁷ Je „vodou na mlýn“ totalitním formám vlády, jejichž podstatou je právě „vytvářet z lidí funkcionáře a pouhá kolečka v administrativní mašinérii a zbavovat je takto lidskosti.“¹³⁸ Eichmann byl jedním tím kolečkem, které uvádělo do pohybu „pouze“ deportační cyklus v rámci celé mašinérie. Eichmann je prototypem dokonalého úředníka, příkladem člověka, jenž se stal svou funkcí. Totalitáři potřebují přesně takového vykonavatele. „Šílení Hitlerové se stávají nebezpečnými tehdy, když se jim podaří najít svého Eichmanna!“¹³⁹

Eichmann nejenže nemusel chovat zvláštní (ani osobní, ani ideologickou) protižidovskou zášť, aby se výraznou měrou podílel na genocidě, jakou svět nepamatuje. Co především je donebevolající – jak málo stačilo tomuto milionovému vrahovi k zachování své „morální integrity“, k zachování „klidu svého svědomí“. Nemusel se výrazněji ospravedlňovat nějakou ideologií, bohatě si vystačil s argumentací, že pouze plnil rozkazy nadřízených, že pouze naslouchal onomu váženému hlasu „dobré společnosti“ (lidí, kteří „to dotáhli tak daleko“), že vždy postupoval podle zákona, případně že „pouze deportoval“. Právě to je banální a zároveň tak úděsné. Je děsivé uvědomit si, že za holokaust, za ty miliony zničených lidských životů, je odpovědný někdo jako Eichmann – byrokrat se vším všudy, takový „maloměšťák“, „domácký člověk“ (jak ve smyslu toho, že nikdy nepatřil k vyšším stranickým kruhům, tak právě pro svou omezenost), člověk, který, jak sám řekl, „nikdy nevynikal bohatostí

¹³⁵ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 386

¹³⁶ Tamtéž, s. 380

¹³⁷ Tamtéž, s. 381

¹³⁸ Tamtéž, s. 383

¹³⁹ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 107

ducha“¹⁴⁰, který nemusel a nepříslušelo mu „*přemýšlet co je správné a co ne*“¹⁴¹ (na to tu přece byli jiní).

„Baumanovsky“ řečeno, Eichmann byl sociálně konformní. Je „ukázkovým“ produktem své doby, Hitlerovy doby, zvrácené doby nacismu, kdy bylo zlo na denním pořádku, a kdy tak došlo k „převrácení smyslu“. Jestliže běžně platí etický příkaz „nezabiješ!“, tak „*podle zákona, který vládl v Hitlerově zemi, jako by tomu bylo naopak: jako by zde hlas svědomí každému říkal: „zabiješ!“ ... zlo ve třetí říši ztratilo svou vlastnost, podle níž je pozná většina lidí: že je pokušením. Mnozí Němci a mnozí nacisté, pravděpodobně v naprosté většině, museli být v pokušení nevráždit, neloupit, nedovolit, aby jejich bližní museli jít do záhuby (protože věděli, že transportovaní Židé jdou na smrt, i když třeba neznali všechny strašlivé detaily), a nebýt tak spoluviníky všech zločinů, z nichž také měli prospěch.*“¹⁴² Eichmann se se zločineckou atmosférou své doby ztotožnil. (Občas byl v pokušení se zákonu své země vzepřít, jako například v případě židovského kolegy Storfera, ale tomuto pokušení zdá se odolal.¹⁴³) Eichmann tudíž mohl, coby vybraný „odborník“, „řešit židovskou otázku“ snad až do roztrhání těla. (Pracovitost, v dnešní výkonové společnosti tolik ceněná vlastnost, se v jeho kontextu jeví jako cosi opravdu děsivého. A nejen pracovitost: „*netoužit po slávě, neopájet se mocí, neobohacovat se, žít poměrně spořádaným životem – to jsou reference, na jejichž podkladě by ho neváhal přijmout do zaměstnání kterýkoli podnikatel... a k těm vlastnostem je možno přidat ještě další, neméně příznivé. Energie, vytrvalost, snaha uplatnit se bez touhy po okázalosti, a konečně poslušnost, úcta k vrchnosti, striktní trvání na předpisech... Podle dávných i dnes platných morálních představ jsou to až na některé detaily morálně cenné lidské vlastnosti. Ale postavte je do služeb zločinu a hned se vám Eichmann ukáže jako ztělesnění fašismu v jeho přímo obludné podobě!*“¹⁴⁴)

Zlo jako by se proměnilo. I ono, jako vše v moderním světě, „pokročilo“. Moderní zlo není očividné, naopak, tváří se, že je dobrem.

¹⁴⁰ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 17

¹⁴¹ Tamtéž, s. 15

¹⁴² ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 202

¹⁴³ Nicméně, výjimku prý udělal dvakrát – podobně jako osmdesát milionů Němců, i on znal „dobré Židy“, konkrétně svou sestřenicí a jeden vídeňský židovský pár, a nějakým způsobem jim pomohl. Z těchto „prohřešků“, škráloubů na své „nacistické cti“, se ale svým nadřazeným prý vyznal. (s. 185)

¹⁴⁴ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 14

3.2 Problematika odsouzení

Vykonáváním spravedlnosti nad Adolfem Eichmannem byly otevřeny jisté právní a etické problémy. Některé z nich se pokusím nastínit. Konkrétně se dotknu otázky Eichmannovy viny, objektivitu soudního procesu a jeho legitimacy.

Eichmann se, jak víme, vyhrazoval vůči obvinění z vraždy, cítil se „nevinen ve smyslu obžaloby“. „*Se zabíjením Židů jsem neměl nic společného. Nikdy jsme žádného Žida ani nikoho jiného nezabil. Ani jsem k ničemu takovému nevydal jediný rozkaz. Prostě jsem to neudělal.*“¹⁴⁵ (Během procesu sice padlo obvinění, že údajně měl zabít, dokonce „umlátit k smrti“, jednoho židovského chlapce, nicméně podpůrný důkazní materiál pro toto nařknutí chyběl, a soud obvinění odmítl.¹⁴⁶ Mňačko dokonce ve své knize tvrdí, že Eichmannovi prý bylo dokázáno několik přímých vražd na Židech, bohužel neuvádí nic konkrétnějšího.¹⁴⁷) Zaměřme se však na Eichmannovu funkci, pracovní zařazení jako takové. Eichmannova povinnost „*začínala vyhledáváním židů v evropských městech a vesnicích, potom je soustřeďoval, naložil do vagónů, odvezl a dodal na místo určení. Tam končila povinnost Eichmannova referátu podpisem zmocněnce jiného referátu, který potvrdil, že zásilka došla správně, promptně, také podle platných předpisů.*“ (Právě zde, na hranici mezi pracovními kompetencemi jedné a druhé osoby, se Eichmann očividně, avšak mylně domníval, že končí, vedle technické odpovědnosti, i jeho odpovědnost morální.) „*S tím, co se se židy dělo později, nemá on, Eichmann, v podstatě nic společného...*“¹⁴⁸

Že Eichmann nezabíjel vlastnoručně, nebo že neorganizoval vyhlazování samotné, že ani běžně nebýval hrůznému procesu bezprostředně přítomen, však samozřejmě neznamená, že by se ze spoluodpovědnosti za smrt milionů lidí – kteří neunikli strašnému osudu právě díky jeho příkladnému pracovnímu nasazení a organizačním dovednostem – měl vyvlíknout, neznamená to, že je nevinný. „*...Právní a morální odpovědnost toho, kdo vydá oběť na smrt, není ... menší než toho, kdo ji zavraždí.*“ *Nejde ani o pouhé napomáhání, protože ... v případě holokaustu jde o zločin „en masse, nejen co do počtu obětí, ale i co do počtu spolupachatelů, takže na rozsah odpovědnosti nemůže mít žádný vliv, měl-li ten či onen z těchto zločinců blíže*

¹⁴⁵ Adolf Eichmann, citováno podle Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 34

¹⁴⁶ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 147

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 12

¹⁴⁸ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 16

či dále k člověku, který sám oběť vlastníma rukama zabíjí. Naopak, rozsah odpovědnosti vzrůstá, čím více se vzdalujeme od toho, kdo sám uvádí do pohybu smrtící zbraň.“¹⁴⁹

Argumentace Eichmanna a jeho advokáta, že údajně jedinou Eichmannovou alternativou bezmezní poslušnosti byla sebevražda, je rovněž nepřipustná, a to už z toho důvodu, že voják (ač je pravdou, že Eichmann nebyl úplně vojákem) nemusí uposlechnout rozkaz, jestliže jej považuje za nelidský, jestliže dle jeho vlastního úsudku překračuje určitou mez.¹⁵⁰ V Eichmannův neprospěch však ještě intenzivněji hovoří fakt, že vstoupil do SS zcela dobrovolně. Sice prý ani pořádně nevěděl, co je tato organizace zač – „...spletl jsem si tuto službu s ochrannými komandý; v tomto směru mě do věci nikdo nezasvětil, nikdo mi nic neobjasnil, nikdo mi nic neřekl. O službě, do které jsem se dostal, jsem do té doby naprosto neměl představu ani vědomost“¹⁵¹ – tedy slovy Mňačka, zase jej tam kdosi, konkrétně Ernst Kaltenbrunner¹⁵² (nástupce zemřelého Heydricha), dotáhl za ručičku, nicméně nevědomost neomlouvá. Především však je tu skutečnost, že, světe div se, i z takové organizace, jakou byla SS, se dalo odejít. „Jistěže byl Eichmann vázán přísahou, strašnou, nelidskou esesáckou přísahou, ale k té ho nikdo nenutil, tou se zavázal dobrovolně, dobrovolně vstoupil do SS, a ať to zní jakkoli divně, z SS se dalo vystoupit, z SS se mohlo odejít.“¹⁵³ Arendtová obdobně připomíná, že členové vyhlazovacích komand mohli na své posty rezignovat bez vážnějších důsledků. „V norimberských dokumentech „nelze nalézt jediný případ, kdy by nějaký příslušník SS byl odsouzen k smrti za neuposlechnutí příkazu zúčastnit se poprav.“¹⁵⁴

Eichmannův obhájce dr. Servatius se, podobně jako dříve v Norimberku u jiných svých klientů z nacistických řad, snažil hrát hru s názvem „Interpretujme Eichmannovy činy jakožto státní akty“.¹⁵⁵ Zkrátka, odsoudit Eichmannův zločin „zvnějšku“ by bylo cosi neoprávněného, jednalo by se o narušení suverenity státu. (Eichmann přece nedělal nic, co by zákonům státu odporovalo, a každý stát má právo na to, aby si zákony tvořil sám.)

¹⁴⁹ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 329

¹⁵⁰ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 67

¹⁵¹ Tamtéž, s. 26

¹⁵² ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 49

¹⁵³ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. s. 68

¹⁵⁴ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 124

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 126

Jak však prohlásil Lévinas, „vždycky by tu měla být možnost kontrolovat a kritizovat politiku z hlediska etiky“¹⁵⁶, z něčeho vyššího, ne pouze „zevnitř“. Co se proklamované teorie suverenity státu (a mezistátních vztahů) týče, naznačuje Arendtová, že princip *par in parem non habet jurisdictionem*¹⁵⁷, přiznaný mezinárodním právem, znamená víc než pouhé respektování suverenity, že se z něj plyne také jistá substanciální rovnost či podobnost. Arendtová se ptá: „Můžeme aplikovat týž princip, který se používá v případě vládního aparátu, pro který jsou zločin a násilí pouze výjimkami a hraničními případy, i na politický řád, kde se zločin stal pravidlem a byl legalizován?“ Odpověď zní: Nemůžeme. V případě nacistického státu, kde se nekriminální akt (jako Himmlerův rozkaz z léta 1944) může stát nezákonným, takováto rovnost padá.¹⁵⁸ (Obdobně Karl Jaspers v *Otázce viny* píše: „Stát, který ve vlastní zemi“ – a nejen tam – „od počátku zásadně porušoval přirozené právo a lidská práva a který pak ve válce zničil i lidská práva i mezinárodní právo, si nemůže činit ve svůj prospěch nárok na uznání toho, co sám neuznal.“¹⁵⁹ Adolf Eichmann, „král“ deportací evropských Židů, jeden z věrných služebníků státu, jenž dlouhodobě porušoval mezinárodní a vůbec jakékoli právo, který neuznával princip rovnosti ostatních zemí a jejich obyvatel (jejich statut člověka), který zvolil cestu války, násilí, vraždění a loupení, se tím, že všechny tyto principy neakceptoval, zároveň vzdal možnosti se na ně odvolávat.)

Lze Eichmanna hájit třeba tím, že kdyby nebylo jeho, stejně by se nic nezměnilo, vražedná mašinérie by jela dál, akorát by deportace organizoval někdo jiný? Jak by ironicky podotkl Ladislav Mňačko, ano, kdyby „místečko“ vedoucího oddělení sekce IV-B-4 „zahříval“ někdo jiný, možná by se ve své práci „seknul“ častěji než takřka stoprocentní Eichmann, a zachránil svou chybkou kupříkladu tisíc lidí od skutečného pekla na zemi... Podobně Arendtová takové typy námitek s prozíravostí jí vlastní odmítá: „Jestliže se obžalovaný hájí tím, že nejednal jako člověk, ale jako pouhý funkcionář, jehož funkce mohl snadno na jeho místě vykonávat někdo jiný, je to jako by zločinec poukazoval na statistické údaje o zločinnosti – která nám říkají, kolik a jakých zločinů se na tom či onom místě za den stane – a prohlásil by, že udělal jen to, co bylo možné předpovědět, že pouze náhodou spáchal zločin on, a ne někdo jiný,

¹⁵⁶ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené, s. 178

¹⁵⁷ „Rovný rovného nemůže soudit.“ Arendtová mírně pozměnila znění zásady *par in parem non habet imperium* – „rovný rovnému nemůže vládnout“. Podstata je však stejná.

¹⁵⁸ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 386

¹⁵⁹ JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha: Mladá fronta, 1969. Váhy, s. 18

protože koneckonců to někdo udělat musel.“¹⁶⁰ Jinými slovy, pohybujeme se v rovině skutečnosti, ne možnosti. Člověk je sledem svých činů. „...*Mezi tím, co jste skutečně udělal vy, a tím, co by za stejných okolností patrně udělali jiní, je ... propast. Nás zde zajímá pouze vaše skutečná, nikoli možná nezločinecká povaha vašeho vnitřního života a vašich motivů, ani potenciálně zločinecké sklony vašeho okolí.*“¹⁶¹

Ač izraelští soudci usilovali o co nejvyšší míru objektivnosti, dvakrát jim nepomáhaly nemálo časté snahy prokurátora Eichmannovu roli za holokaustu zveličovat. Bylo to patrné například u povolávání velkého počtu svědků, často vypovídajících o něčem, s čím Eichmann neměl nic společného; například o místech, kde svědci Eichmanna určitě spatřili, ale kde fakticky nikdy nebyl apod. Arendtová vystihla hlavní vadu obžaloby v jediné větě: „*Nevycházela z toho, co Eichmann skutečně učinil, ale z toho, co Židé vytrpěli.*“¹⁶² Do jisté míry to reflektuje už samotný emotivní začátek projevu státního zástupce Gideona Hausnera: „*Když stojím před vámi, soudcové Izraele, v této soudní síni, abych obžaloval Adolfa Eichmanna, nejsem zde sám. Je zde se mnou v tomto okamžiku šest milionů žalobců. Ale běda, oni již nemohou povstat a ukázat prstem směrem k této skleněné kabině a zvolat J'accuse na muže, který v ní sedí... Jejich krev křičí do nebes, ale jejich hlas již nelze uslyšet. A tak mně tedy připadá úkol stát se jejich ústy a vznést strašlivou obžalobu jejich jménem.*“¹⁶³ Už na základě této rétoriky se nabízí námitka, že v Jeruzalémě nejde toliko o spravedlivý soud (o souzení činů souzeného), jako o pomstu židovského národa za holokaust na Eichmannovi¹⁶⁴. (Arendtová připomíná, že z hlediska židovských zájmů představoval tento proces jedinečnou, naprosto nebývalou příležitost: „*Vždyť soud s Eichmannem znamenal pro Židy první možnost od roku 70 (kdy byl Jeruzalém zničen Římany) soudit zločiny páchané na svém národě.*“¹⁶⁵) U (trestního) soudu však musí jít pouze o průchod spravedlnosti – o zadostiučinění zákonu, nikoli straně obžalovaného. Nejde zde o uplatnění nároku na odškodnění. V právním smyslu „*zločin*

¹⁶⁰ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 383

¹⁶¹ Tamtéž, s. 370

¹⁶² Tamtéž, s. 13

¹⁶³ Gideon Hausner, citováno podle Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 347

¹⁶⁴ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 347

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 360

není spáchán na oběti, ale především na celém společenství, jehož zákon byl porušen.“¹⁶⁶ Arendtová exemplifikuje: „*Stejně jako není vrah stíhán zákonem proto, že připravil rodinu Smithovu o manžela, otce a živitele, nýbrž proto, že se provinil proti zákonu společnosti, jejímž členy jsou všichni, vrah, zavražděný i pozůstalí, musí být tito moderní masoví vrahové ve službách státu stavěni před soud ne proto, že zavraždili miliony lidí, nýbrž proto, že narušili řád lidstva.*“¹⁶⁷

A právě toto podle Arendtové je to hlavní, co si jeruzalémský soud, při vší účtě, dostatečně neuvědomil (dost možná ani uvědomit nechtěl), a co představuje největší ránu na jeho legitimitě. Nejenže byli nacisty a Eichmannem vyvražďováni např. i Romové. Nejenže, jak uvádí Mňačko, Židé bývali občany rozličných evropských států, „*kterí toto občanství neztratili na podkladě jakýchsi rasových zákonů, ale tím, že byli zabiti*“, tj. izraelský soud by si měl uvědomit, že „*vede obžalobu ve jménu milionů zavražděných občanů evropských států.*“¹⁶⁸ Především je třeba zdůraznit: Bývalý odborník na „židovskou otázku“ je jakožto jeden z pachatelů holokaustu, moderní technické a byrokratické mašinérie s cílem vyhladit, významným narušitelem řádu lidstva.

Malá „kaňka“ příběhu, jenž se začal psát v ulicích Buenos Aires a jenž měl být dopsán u soudu v Jeruzalémě, byla za prvé skutečnost, že kdyby Izraelci bývali předem neshledali Eichmanna vinným, nikdy by se jej nepokusili ze vzdálené jihoamerické země unést, což je v rozporu s mezinárodně uznávanou právní zásadou o „presumpci nevinny“. (Nicméně, převážně s ohledem na notorickou tendenci Argentiny trvale odmítat vydávat jakékoli zde se skrývající nacistické zločince¹⁶⁹ se řešení v podobě únosu – obzvláště s uvědomením, že Izraelci mohli, Arendtová připomíná, Eichmanna s klidem „odprásknout“ na místě¹⁷⁰ – jeví jako nejlepší řešení.)

Byl tu i další, o něco kousavější fakt: To, co Eichmann „*udělal, se přece stalo zločinem až dodatečně. On byl vždy občanem dbalých zákonů. A Hitlerovy rozkazy, které co nejlépe plnil,*

¹⁶⁶ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 347

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 361

¹⁶⁸ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 55

¹⁶⁹ Jak známo, sebemenšímu soudnímu potrestání se vyhnul například také po válce v Argentině žijící Josef Mengele. Kdo jiný by si zasloužil snad i ten nejkrutější trest než právě tento maniak, který si říkal „lékař“?

¹⁷⁰ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 352

přece v třetí říši měly „platnost zákona“.“¹⁷¹ Myšlenku velmi podobného rázu vyslovil i ministr propagandy Goebbels ještě za dob nacistické slávy: „*Vejdeme do dějin buď jako největší státníci, nebo jako největší zločinci.*“¹⁷² A jako zbraň ji u soudu vytasil také Eichmannův obhájce. Dr. Servatius, který na rozdíl od některých svých „excesů“ – jako například nemístného a záměrně klamavého eufemismu v podobě označení plynování lidí pod pojmem „zdravotnické záležitosti“ (protože to přece byli lékaři, kdo prováděl selekci)¹⁷³ – přišel s něčím vcelku logickým a oprávněným, když poukázal na problematiku „morálky vítězů“: „*Eichmann spáchal skutky, za které je člověk vyznamenán, pokud zvítězí, a jde na šibenici, jestliže prohraje.*“ Neboli, jak doplnil Zygmunt Bauman, „*kdo má moc, je v právu.*“¹⁷⁴ Podobný druh pochybností se vznášel také nad norimberským procesem s válečnými zločinci. Má právo soudit osoby odpovědné za Osvětim ten, kdo je odpovědný za Hirošimu nebo za Gulag? (Zase to ale samozřejmě neznamena, že by nacistům jejich ohavné zločiny měly projít.)

Co však chci po vzoru Arendtové nejvíce zdůraznit, je především (v této práci tolik proklamovaný) charakter holokaustu, moderní genocidy. Arendtová jej výstižně pojmenovává jako „administrativní masakr“. Vysvětluje (podobně jako Zygmunt Bauman), že povaha tohoto zločinu není přímo odvoditelná ze staletí praktikované protižidovské zášti v Evropě (jak se židovští vládní a soudní představitelé zjevně domnívali) – avšak, jak víme z Baumana, z jisté nebezpečné mentality související s prostředky moderní moci. Pouze za volbu Židů jakožto obětí je odpovědný antisemitismus. Antisemitismus však nepokrývá celou podstatu zločinu. Už dříve jsem avizoval, že nacistické „zvláštní zacházení“ mělo postihnout (a také výrazným způsobem postihlo) všechny ideologicky nežádoucí elementy (viz udělování „smrti z milosti“ handicapovaným). A právě to je ten důvod, proč jsou státem řízené administrativní masakry tak nebezpečné: Nikde není psáno, že mohou být páčány pouze na Židech. (Ony zlověstné norimberské zákony? „*Kdo by uvěřil, že ... byly namířeny jen proti židům? Daly se použít proti kterémukoli národu vyhlášenému nacisty svévolně za „rasově méněcenný“.*“¹⁷⁵)

¹⁷¹ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 37

¹⁷² Joseph Goebbels, citováno podle Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 34

¹⁷³ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 96

¹⁷⁴ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 52

¹⁷⁵ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann--*. Praha: SNPL, 1961, s. 52

Holokaust je výrazem neochoty nacistů sdílet svět s některými „kategoriemi“ lidí,¹⁷⁶ sdílet svět s Jinými. Tento zločin je „útokem na lidskou různorodost jako takovou.“¹⁷⁷ Mentalita, jež za holokaustem stojí, je hrozbou pro řád lidstva, pro celý svět, neboť nemůže být pochyb o tom, „že lidstvo by jistě zaniklo, kdyby státy směly takovéto zločiny beztrestně páchat“¹⁷⁸.) Stejně tak, Arendtová analogizuje, jako Hitler označil za méněcenné Židy, může někdo jemu podobný v budoucnu přijít s geniálním nápadem na odstranění všech „podlidí“, jež nedosahují určité úrovně IQ: „Snadno si lze představit, že v plně zautomatizovaném hospodářství, které přinese nepříliš vzdálená budoucnost, mohou být lidé v pokušení vyhubit všechny ty, jejichž inteligenční kvocient nedosahuje určité požadované úrovně.“¹⁷⁹

V očích autorky *Eichmanna v Jeruzalémě* (ale například také Karla Jasperse) by bylo adekvátní Eichmanna soudit před mezinárodním tribunálem, a to nikoli pouze z důvodu mezinárodního charakteru holokaustu (deportovalo se – Eichmann deportoval – zkrátka z většiny Evropy, deportovaní bývali občany rozličných evropských států), ale proto, že zločiny proti Židům jsou zároveň zločiny proti lidskosti, protože mezinárodní soud představuje jedinou instanci na světě, která je schopna zastoupit celé lidstvo, a za celé lidstvo říci tomuto typu zločinu a všem jeho (potenciálním, „vizionářským“) pachatelům „ne“. Říci „ne“ proto, jestliže chceme být, jak říká Arendtová, na Zemi doma.

Souzením Eichmanna výlučně židovskou, respektive izraelskou optikou byla, podle Arendtové ještě ve větší míře než v Norimberku, promarněna příležitost vytvořit významný, platný soudní precedens pro potenciální budoucí zločiny podobného typu¹⁸⁰, jejichž nebezpečí vypuknutí, bohužel, postupem času spíše narůstá, než klesá: „Dnes dochází k dvěma jevům současně a jejich shoda je děsivá. Na jedné straně je tu moderní populační exploze, a vzhledem k automatizaci výrobního procesu se velká část obyvatelstva stává nadbytečnou dokonce jako pracovní síla; na druhé straně je tu vynález atomové energie, a to znamená pokušení čelit

¹⁷⁶ Bauman ve své knize *Modernita a holokaust* řadí holokaust mezi tzv. kategoriální vraždy. O osudu člověka rozhoduje kategorizace. Konkrétně o osudu Židů bylo v podstatě rozhodnuto, jakmile jim nacističtí úředníci natiskli na cestovní pasy písmeno „J“. (s. 18)

¹⁷⁷ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 357

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 358

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 382

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 362

tomuto dvojímu ohrožení nástroji, vedle nichž Hitlerovy plynové komory vypadají jako primitivní nápady zvrhlého dítěte. Máme všechny důvody, abychom se měli na pozoru.“¹⁸¹

Promarněná možnost vytvoření soudního precedentu je politováníhodná s uvědoměním, jak neadekvátní je dosavadní právní úprava pro souzení „administrativních masakrů“ (kde, jak se ukázalo na příkladě nacismu, byl vztah mezi výjimkou a pravidlem, obrácený¹⁸²), a do kterých mohou Eichmannové zapojovat všechny své životní síly bez domnělé újmy na vlastním „svědomí“.

Jakkoli však už je otázka Eichmannova odsouzení Izraelci v řadě ohledech (mnohdy politických, pro které však v této práci není místa) problematická; přese všechny námitky, které je vůči jeruzalémskému procesu možno vznést, oprávněnost verdiktu smrti nad Adolfem Eichmannem, „banálním zločincem“, „kolečkem“ byrokratické, státem řízené vražedné mašinérie, která nezpochybnitelně narušuje světový řád, je nenapadnutelná: „*Předpokládejme, že to nebylo nic jiného než smůla, proč jste se stal povolným nástrojem při organizování masových vražd. Zůstává zde však skutečnost, že tím, kdo tuto politiku pomáhal uskutečňovat, kdo ji aktivně podporoval, jste byl právě vy. A politika není záležitostí malých dětí, v politice poslušnost a podpora znamená totéž. A protože jste podporoval a aktivně prováděl politiku, která nechtěla sdílet Zemi s židovským národem a dalšími národními společenstvími, jako byste vy a vaši nadřízení měli právo rozhodovat o tom, kdo Zemi obývat smí a kdo ne, nelze očekávat od nikoho, tj. od žádného příslušníka lidského rodu, že si bude přát obývat Zemi společně s vámi. To je ten důvod, ten jediný důvod, proč musíte být odsouzeni k trestu smrti.*“¹⁸³

¹⁸¹ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 363

¹⁸² Tamtéž, s. 387

¹⁸³ Tamtéž, s. 370

4 Z autobiografických zápisků Rudolfa Hösse

Byrokratická vražedná mašinérie je řetězec, na jejímž konci je někdo, kdo musí hromadné zabíjení přímo organizovat, být mu bezprostředně přítomen (kdo už nemá tolik šancí se jako Adolf Eichmann Tváři vyhýbat). Na otázku, jak fungovala mentalita těchto vrahů, se vynasnažím alespoň částečně odpovědět pokusem o proniknutí do „duševna“ osvětimského velitele, Rudolfa Hösse, k němuž nám dal přístup ve svých pamětech. (Sepisoval je z dvou až tříleté distance, v době, kdy v krakovské věznici čekal na to, až nad ním bude vykonána spravedlnost.) V této kapitole se pokusím „naladit na Hössovu vlnu“, a tak demonstrovat, jakým odstrašujícím příkladem tento člověk (pokud jej tak vůbec můžeme nazvat) byl.

Rudolf Höss se od svého kolegy Adolfa Eichmanna lišil především svou „nemilosrdnou tvrdostí“. Eichmann by s největší pravděpodobností nebyl schopen pracovat v prostředí, jakým byl koncentrační tábor. Mohl se uplatnit jedině jako anonymní vrah. *„Kdyby třeba zrovna jeho jmenovali velitelem některého tábora smrti, jako třeba jeho dobrého přítele Hösse, byl by musel spáchat sebevraždu, protože zabít by prostě nedokázal.“*¹⁸⁴

Höss nebyl nějakým úředníčkem, ale vojákem „tělem i duší“. Jeho smysl pro povinnost a disciplínu byl pěstován již od útlého věku, především pod taktovkou svého přísného otce, náboženského fanatika. *„Odmalička jsem byl vychováván k neochvějnému vědomí povinnosti. V rodičovském domě se přísně dbalo na to, aby všechny příkazy byly plněny přesně a svědomitě. Každý měl vždy určitý kruh povinností. Otec dbal zejména na to, abych všechny jeho pokyny a jeho přání plnil co nejprecizněji. Tak třeba si ještě vzpomínám, jak mne jednou v noci vzbudil, protože jsem na zahradě nechal viset pokrývku pod sedlo, místo abych ji pověsil do kůlny, jak mi bylo nařízeno. Prostě jsem na to zapomněl. Častokrát mne poučoval o tom, že z malých, mnohdy bezvýznamně vyhlížejících nedbalostí nejednou vznikne velická škoda. Tak docela jsem to tehdy ještě nechápal, ale později, byv poučen nejednou trpkou zkušeností, jsem se naučil tuto zásadu velice ctít.“*¹⁸⁵ Jaký paradox, že Höss se měl původně stát knězem, celé jeho mládí k tomu mělo směřovat. (S náboženstvím se však prý definitivně rozešel po zkušenosti porušení zpovědního tajemství a obchodování s náboženskými předměty.¹⁸⁶)

¹⁸⁴ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 125

¹⁸⁵ HÖß, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 40

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 42 a 51

Než Höss vstoupil v roce 1934 na pozvání Himmlera do SS, prošel coby válečný dobrovolník první světovou válku, německý freikorps, odseděl si šest let v braniborském vězení¹⁸⁷ a působil v zemědělském svazu artamanů. (Jeho celoživotním snem bylo založit selskou usedlost.)

Program NSDAP horlivě až fanaticky podporoval. (V tom se rovněž lišil od Eichmanna, jehož motivací, jak víme, bylo především dobře placené zaměstnání.) Höss věřil, že nacistickou věc přijme za vlastní takřka celý svět: „*Jako fanatický nacionální socialista jsem byl pevně přesvědčen o tom, že naše idea si nalezne cestu do všech zemí a v patřičně pozměněné podobě se dle svérázu jednotlivých národů pozvolna stane ideou převládající. A tím že bude odstraněna nadvláda Židovstva.*“¹⁸⁸ (Což ostatně zmiňuje i Hannah Arendtová v *Eichmanna v Jeruzalémě*.)

Jestliže měl Höss něco s Eichmannem společného (vyjma toho, že oba „pluli pod stejnou vlajkou“ a že de facto zavraždili miliony) byla skutečnost, že ani jeden, ani druhý, a to i po několika letech, kdy bylo dostatek času na sebezpytování, nikdy dostatečně nepochopili, nepřipustili si, nepocítili děs a hrůzu, hanbu nad tím, jakých strašlivých zločinů se dopustili.

V zápiscích *Velitelem v Osvětimi* „promlouvá muž, jehož kariéra byla spojena s koncentračními tábory, muž, který nikdy nepochopil, že každé usmrcení člověka, které není podloženo soudním výkonem, dokonce ani ne nějakým zevrubným vyšetřováním, není popravou, je vraždou. Stejně tak nepochopil, že každé uvěznění člověka jen na základě předpokladu, že by mohl být nepřítelem státu anebo členem organizace, která není bezpodmínečně podrobena moci, je zločinem. Promlouvá tu fanatic, který nikdy nepochopil, že sama instituce koncentračních táborů je protiprávní, a tedy předurčena k tomu, aby vršila zločin za zločinem, i kdyby se zbavila, jak si (zcela nereálně) představoval, všeho zbytečného násilí a ponižování internovaných. Fanatik, který přijal zločinnou teorii, že všichni příslušníci židovské rasy včetně nemluvňat jsou zapřisáhlými nepřáteli Německa, a proto musí být vyhubeni.“¹⁸⁹ Tímto nepochopením jsou Hössovy zápisky prochnuty.

Spatřoval v sobě Rudolf Höss vraha, zločince?

¹⁸⁷ Právě v tom spočíval další rozdíl mezi Eichmannem a Hössem. Höss se stal vrahem, zprotivil se základnímu etickému požadavku „nezabiješ“ již před svým nástupem do SS, za což si onen šestiletý trest v Braniboři odpykal (původně byl desetiletý, byl však předčasně propuštěn na amnestii).

¹⁸⁸ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 147

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 9 (z předmluvy k českému vydání od Ivana Klímy)

V průběhu psaní se Höss opakovaně distancuje od sadistů, od kreatur typu „*Fritzsche, Meiera, Seidlera, Palitzsche*“¹⁹⁰, zkrátka od všech těch zvrácených jedinců, jenž se v táborech vyžívali ve fyzickém i psychickém tyranizování vězňů. Opovrhuje svévolným násilím, barbarstvím, kterého se někteří esesáci, kápoové aj. dopouštěli, aby ukojili své zlé a perverzní choutky, nebo aby si v práci prostě „krátili dlouhou chvíli“. „*Zlovolné, zlostné, zcela zkažené, surové, podlé, nízké povahy spatřují v uvězněném jen objekt, na kterém si mohou bez zábran, bez odporu vybit své často perverzní pudy, své vrtochy, své komplexy méněcennosti. Neznají soucit ani žádný jiný vřelejší cit vůči druhému. Chápu se kterékoli příležitosti, která se jim naskytá, aby vězně jim svěřené týrali, zvláště ty, které nesnášejí, které nemohou vystát.*“¹⁹¹ (Hovoříc o vykonávání tělesných trestů z dob svého působení v táboře Dachau: „*Velitelé bloku, kteří o to stáli a které jsem takto poznal, byli téměř všichni zákeřné, hrubé, násilnické povahy, často celkově hanebné kreatury, lidé, kteří se odpovídajícím způsobem chovali i ke svým vojenským druhům nebo ke své rodině. Pro ty nebyli vězni lidmi.*“¹⁹²)

Höss pravděpodobně nebyl sadistický člověk. Nebyl zvrácený v tom smyslu, že by se třeba vyžíval v tyranizování vězňů – což dokládají psychologové: „*Rudolf Höss nebyl ani nenormálním jedincem typu „moral insanity“, ani bezcitným psychopatem, ani člověkem, který projevoval kdykoliv náchylnost k zločinu anebo sadistické sklony.*“

Tento člověk bezmezně věřící v ideu nacismu byl především (svým smyslem pro povinnost, disciplínu, loajálnost) perfektním vykonavatelem rozkazů, byl „*přímo ztělesněním všech předností, které nacionálně socialistický režim mohl vymáhat od esesmanů. Byl vynikajícím vykonavatelem rozkazů, které obdržel, slepě poslušný vůči nadřízeným a naprosto nekritický ve vztahu k všem nařízením vlády, vždy hluboce věřil ve správnost všeho, co hlásal Führer, a jako věrný vyznavač hitlerovských idejí, bezmezně oddaný věci, neuvažoval, nikde neviděl problémy, pouze poslouchal a konal shodně s rozkazy... Připomínal tedy spíše robota než živého člověka a tím i ideálního občana třetí říše.*“¹⁹³

Höss se stal velitelem Osvětimi v roce 1940. Poté, co prošel tábory Dachau a Sachsenhausen, začal na rozkaz Himmlera budovat tento bezprecedentní koncentrační tábor

¹⁹⁰ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 127

¹⁹¹ Tamtéž, s. 85

¹⁹² Tamtéž, s. 81

¹⁹³ S. Batawia, citováno podle Ivana Klímy, autora předmluvy k českému vydání HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 7

(který pak v roce 1941 vybudováním přilehlé Březinky přeměnil také v monstrózní vyhlazovací centrum a ústřední dějiště holokaustu).

Ve funkci osvětimského velitele se musel, jako skoro každý vrcholový pracovník, vypořádávat s veškerými nástrahami, které organizace velké fabriky obnáší. Podle svých slov se musel také potáčet s častou neschopností (a zlovolností) svých podřízených. Musel čelit nepodpoře a nepochopení ze strany nadřízených. Mnohé pasáže Hössova vyprávění tak působí jako jeden velký povzdech. Povzdech nad tím, s čím vším musel za tříletou dobu výkonu své služby v Osvětimi zápasit. „...*Už během prvních měsíců, ba lze říci během prvních týdnů jsem si bolestně uvědomil, že všechna dobrá vůle, všechny dobré úmysly se nutně rozbíjejí o lidskou nedostatečnost a umíněnost převážné části mně přidělených velitelů i řadových příslušníků. Všemi prostředky, které jsem měl k dispozici, jsem se pokoušel přesvědčit všechny spolupracovníky o své vůli, o svých úmyslech, pokoušel jsem se jim objasnit, že jen tato cesta je schůdná, má-li se dosáhnout plodné spolupráce všech s cílem vykonat zadaný úkol. – Marná lásky snaha!*“¹⁹⁴

Samotné budování Osvětimi, především Březinky, bylo náročné a de facto znamenalo udělat z ničeho něco. Kolik se toho Höss navyživoval. Jak složité a zdlouhavé bylo třeba jen zařídit takovou banální věc, jako je natáhnout ostnatý drát: „*Berlínský RSHA, krakovský BdS, vratislavský insp. Bezp. Policie a SD, ti všichni se ustavičně dotazovali, kdy budou moci být přijaty větší kontingenty vězňů. A já jsem přitom nevěděl, kde bych sehnal třeba jen sto metrů ostnatého drátu. Z toho jsem však nemohl získat nic, protože nejprve bylo nutno vymoci si povolení k výdeji od vyššího ženijního štábu v Berlíně. Inspekci KT k tomu nebylo možno přimět. A tak jsem si musel ten naprosto nepostradatelný ostnatý drát po kouskách nakrást.*“¹⁹⁵

Válka udělala své. S ní do táborů přišel ještě tvrdší režim, byla vyžadována ještě větší ostražitost před „nepřáteli říše“. Vše se podřizovalo zbrojní výrobě: „*Podle vůle RFSS byl úkolem koncentračních táborů zbrojní výroba. Té se mělo podříditi všechno ostatní. Musely padnout všechny ohledy. ... Ke svízelné situaci vězňů jsem musel přistupovat ještě tvrději, ještě chladněji, ještě neúprosněji.*“¹⁹⁶ Především však byly neskutečným způsobem přeplněné kapacity (Höss vedle úděsné situace ruských válečných zajatců vzpomíná také na otřesné

¹⁹⁴ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 122

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 126

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 160

podmínky ženských táborů, podle jeho mínění ještě otřesnější než těch mužských¹⁹⁷). Došlo k enormnímu zhoršení „životních podmínek“ vězňů, tzn. ještě větší – už tak nepředstavitelně velký – nedostatek potravin, hygiena na bodu nula a konsekventně propukající epidemie infekčních nemocí).

Do toho již avizovaný nedostatek empatie nadřízených (rozkazy, které se lehce vypustí z úst, ale daleko hůře se provádějí), snášení neschopných a zlovolných pitomců pod sebou. „*Musel jsem se potýkat nejenom s potížemi zapříčiněnými válkou, se všemi těmi nepříznivými okolnostmi provázejícími výstavbu, ale každý den, ba každou hodinu i s vlašností, s nedbalostí, s nechutí svých spolupracovníků táhnout za jeden provaz.*“¹⁹⁸ V Osvětimi podle Hösse pracovaly dost možná ta nejhorší individua, jaké mělo nacistické vedení k dispozici. „*Námítky [Glücksovi, inspektorovi koncentračních a vyhlazovacích táborů], že v Osvětimi mám určité nejhorší kolekci velitelů ve funkci i velitelů nižších a že k tomu, abych sám vykonával to nejdůležitější, mě prostě nutí nejenom neschopnost, ale ještě víc vědomá nedbalost a zlovolnost – tyto mé námítky neuznal.*“¹⁹⁹

Když přijel (v letech 1941 a 1942) na inspekci tábora Říšský velitel SS, Heinrich Himmler – pravá ruka Adolfa Hitlera, muž, ke kterému osvětimský velitel „vždy tolik vzhlížel“ – musel Höss jen „vypít další pohár hořkosti“, neboť všechny jeho stížnosti na katastrofální podmínky v táboře Himmler buď odbyl, bagatelizoval, anebo se na Hösse ještě obořil: „*Viděl vězně při práci, prohlédl si ubytovny, kuchyně a marodky. Já jsem ho neustále upozorňoval na všechny závady, Všechny je také viděl. Viděl vyzáblé oběti infekcí – lékaři k tomu podali nekompromisní a jednoznačné vysvětlení – viděl přeplněné marodky, viděl smrtelnou dětskou nemoc nomu; dále Himmler viděl – už tehdy [1942] – přeplněné baráky, viděl primitivní a nevyhovující záchody a umývárny. Vyslechl si od lékařů údaje o vysokých počtech nemocných a zemřelých, a především výklad o příčinách tohoto stavu. Dal si všechno do nejmenších podrobností vylíčit, všechno viděl přesně, správně, ostře a nepříkrášleně – a nic na to neřekl. Na mne se v Birkenau velmi prudce obořil, když jsem neustával vysvětlovat bídné poměry: O potížích nechci už nic slyšet! Pro důstojníka SS žádné potíže neexistují, jeho trvalým úkolem je sám odstraňovat všechny potíže, které se vyskytnou! Tím jak, si musíte lámat hlavu vy, ne já!*“²⁰⁰

¹⁹⁷ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 150-151

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 130

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 127

²⁰⁰ Tamtéž, s. 232-233

(Vypadá to, že snad jedinou příznivou okolností osvětimské služby, jedinou příjemnou náplastí na všechny ty trable, bylo Himmlerovo rozhodnutí o Hössově povýšení na sturmbannführera.²⁰¹⁾

Nicméně, to, co v Hössově kariéře v koncentračních táborech (v Osvětimi především), bylo to nejtěžší, nebylo toliko překonávat patálie související s neschopností, neochotou či nedostatkem empatie spolupracovníků či nadřízených (Höss po přeložení na inspekci KT nakonec uznává, že přes všechny ty těžkosti přece jen s Osvětimí „srostl“²⁰²⁾, jako vypěstovat a po léta živit onu „nemilosrdnou tvrdost“, jíž se měl vyznačovat každý správný esesák. Snad největší „výzvou“ bylo naučit se v sobě potlačovat onu, jak to Arendtová nazvala, „živočišnou lítost, kterou pociťují všichni normální lidé při pohledu na tělesné utrpení.“²⁰³

Höss si velice živě pamatuje na první tělesný trest bitím, kterému byl v koncentračním táboře přítomen (to, když ještě působil v Dachau jako velitel bloku). Zážitek to pro něj byl dosti silný. „*Od chvíle, kdy začal křik, polévalo mne střídavě horko a chlad. Ale hrůzou jsem se zachvíval při celém výjevu, ... – Ani později, při první exekuci na počátku války, jsem nebyl tak rozrušen jako při tomto tělesném trestu. Nedovedu si to nijak vysvětlit.*“²⁰⁴ Höss si to nedokáže vysvětlit... Kde se v něm vzala takováto „slabost“?

Postupem času (v důsledku rutinizace), kdy nebylo dne bez utrpení a smrti vězňů, se však Hössovi podařilo ze svých sklonů k „živočišné lítosti“ skoro úplně vybruslit. Zejména po ty tři roky osvětimské služby se Hössovi zjevně dařilo potlačovat v sobě takřka všechny humánní instinkty, kterými snad kdy oplýval!

Nicméně, přestože byl Höss téměř stoprocentním „robotem“, takřka bezporuchovým strojem na vykonávání rozkazů, přece jen se kdesi hluboko v jeho „ústrojí“ – alespoň nepatrnou intenzitou – „člověk“ ozval. Höss vlastní několik silných vzpomínek, zážitků, které ze své hlavy, jak říká, nebude s to nikdy vymazat. Píše o dojemných scénách při selekcích, kdy byly od sebe nadobro oddělovány rodiny, matky od svých dětí. Vzpomíná na slova jedné židovské matky, která mu pošeptala do ucha před tím, než vstoupila i se svými čtyřmi dětmi do plynové

²⁰¹ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 236

²⁰² Tamtéž, s. 174

²⁰³ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 143

²⁰⁴ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 79

komory: „*Jak jen dokážete zabíjet takové krásné milé děti? To nemáte srdce v těle?*“²⁰⁵ Na jeden zážitek z před plynové komory prý nezapomene nikdy (viz níže).

Tváře na osvětimského velitele ustavičně útočily svými morálními požadavky, Hösse se dožadovaly, vyzývaly jej, aby se jim nabídnul, aby jim podal pomocnou ruku, zachoval se jako člověk... Höss však musel zůstat chladným. Musel se naučit etickým požadavkům nenaslouchat. Höss nechtěl, aby jej jeho kolegové považovali za „změkčilce“. „...*nikdy jsem neotupěl vůči lidskému souzení. Viděl jsem je a vnímal jsem je vždycky. Musel jsem si ho ovšem nevšímat, protože jsem nesměl být změkčilý. Chtěl jsem mít reputaci člověka tvrdého, aby mne nikdo nepovažoval za změkčilce.*“²⁰⁶ Vždy chtěl a jako velitel tábora musel jít příkladem. (Ve svých pasážích o svém válečném dobrovolnictví, kdy se již v útlém věku stal poddůstojníkem, píše, jak se naučil tomu, že „*velení nezávisí na hodnotě... rozhodující je ledový, naprosto neotřesitelný klid velící osoby v těžkých situacích. Ale i tomu, jak obtížné je být vždy vzorem a zachovat si tvář, i když uvnitř to vyhlíží zcela jinak.*“²⁰⁷)

V této kapitole si za hlavní cíl nekladu nic jiného než ukázat, jaký neskutečný sebeklam v Hössovi fungoval. Arendtová měla v *Eichmannovi v Jeruzalémě* pravdu: „*Problém ... nespočíval ani tak v tom, jak se dokázali vyrovnat se svým svědomím, jako spíše v tom, aby se „oprostili“ od živočišné lítosti, kterou pociťují všichni normální lidé při pohledu na tělesné utrpení. Trik ... byl velmi jednoduchý a účinný. Spočíval v tom, že se tyto instinkty obrátí a člověk je zaměří na sebe. A tak místo aby si tito zabijáci říkali, co to probůh dělám druhým lidem, mohli začít litovat sami sebe: Jak hrozným věcem musím přihlížet při plnění svých povinností, jak přetěžký je úkol, který na mě leží!*“²⁰⁸ Höss tento sebeklam, charakteristický snad pro celou zvrácenou dobu nacismu, zjevně ovládal s bravurou. Höss se po ty měsíce a měsíce osvětimského vyvražďování neproklínal za to, co strašného způsobuje druhým lidem. Naopak, mnohdy až litoval sám sebe, co všechno musel v práci snášet!

Nebylo nic těžšího, píše než procházet kolem usmrcování malých cikánských dětí injekcemi bez projevu citu. (A to asi obzvláště když byli cikáni údajně „vězni mu nejmilejší“.²⁰⁹) „*Přihlížet jejich životu i jejich rejdům by bývalo bylo zajímavé, kdybych za tím*

²⁰⁵ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 166

²⁰⁶ Tamtéž, s. 95

²⁰⁷ Tamtéž, s. 49

²⁰⁸ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 143

²⁰⁹ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 144

nespatřoval tu velkou hrůzu – rozkaz k likvidaci, který v Osvětimi znali do poloviny roku 1944 kromě mne jen lékaři. Ti měli podle rozkazu RFSS nenápadně odstraňovat nemocné, především děti. A právě ty chovaly k lékařům takovou důvěru. Není snad nic těžšího než muset pevným krokem projít kolem něčeho takového chladně, bez soucitu a slitování.“²¹⁰ (Nebylo nic těžšího než plnit povinnosti v takovýchto podmínkách. Mohl si skoro gratulovat, že to dokázal!) „Egocentrismus, který je Hößovi vlastní, mu dovoluje zaměnit zákeřnou vraždu bezbranných dětí za tragiku člověka donuceného vraždit.“²¹¹

Snad právě takto mohl Höss bydlet i s celou svou rodinkou uprostřed tábora Osvětim I (který možná „nebyl tak hrozný“, jako nedaleká Osvětim II Březinka, nicméně je to asi poslední místo, kde by člověk chtěl bydlet a vychovávat své děti), občas, pokud mu to jeho pracovní vytíženost dovolila, si s dětmi hrát na zahradě před domem, zatímco manželka pečovala o svůj vyhlášený květinový záhon, vcelku klidně spát (až, údajně, na pár nočních můr, ale to je „riziko povolání“), vlastnit stáje s koňmi, „zaměstnávat“ zubožené vězenkyně jako služebnictvo, zkrátka žít si jako šlechtic na zámeckém sídle.

O tom, jak dalek skutečnosti Höss byl, svědčí jeho vyvěšení nápisu *Arbeit macht frei* nad osvětimskou bránu. Tento nápis je dodnes považován za jeden ze symbolů nacistického cynismu a prohnanosti. Když však čteme Hössovy zápisky, máme oprávněný pocit, že tento slogan Höss myslel vážně. „Hovořil jsem o práci s mnoha spoluvězni v káznici a pak jsem o ní hovořil také v KT s mnoha vězni, zejména v Dachau. Všichni byli přesvědčeni, že život za mřížemi, za dráty, je bez práce natrvalo nesnesitelný, ba dokonce že je tím trestem nejhorším. ... Tak je také třeba chápat devizu „Práce osvobozuje“.“²¹²

„Hössovi chyběl smysl pro to, aby vycítil cynický aspekt této „sentence“ nad vstupní bránou do koncentračního tábora Osvětim, ... ve svém omezeném způsobu uvažování a cítění [ho] naopak myslel do určité míry vážně.“²¹³

Musím zde citovat pár delších odstavců z Hössových zápisků, pasáží, které jsou (s uvědoměním, *kdo* je píše) až absurdní. Možná by bylo i lepší, kdyby se osvětimský velitel předvedl jako ona krvelačná bestie, která nezná slitování. Ale ne, i takový fanatický ideolog, jakým byl Rudolf Höss, nám „důvěrně sděluje“, že se musel v některých extrémních situacích

²¹⁰ HÖß, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 145

²¹¹ Tamtéž, s. 30 (z úvodu Martina Broszata, vydavatele zápisků)

²¹² Tamtéž, s. 90

²¹³ Tamtéž, s. 90 (z poznámky Martina Broszata)

potácet se soucitem, s pochybnostmi, s lítostí vůči surovině své likvidační továrny! Avšak Höss se dokázal zapřít, tak, jak si to idea žádala, dokázal být „nemilosrdně tvrdý“, „jít příkladem“, vypořádat se s „těžkými pracovními podmínkami“, dokázal se obětovat pro své „poslání“.

„Až na několik málo výjimek zřejmě všem, kdo byli k této nestvůrné „práci“, k této „službě“ [masové likvidaci] naveleni, i mně samému, poskytovaly tyto děje hojně látky k zamyšlení, zanechávaly v nás hluboké dojmy. Většina z těch, kdo se na tom podíleli, se na mne při mých kontrolních obchůzkách po likvidačních objektech často obracela, protože se potřebovali vyzpovídat ze své tísně, ze svých dojmů, chtěli, abych je uklidnil. V důvěrných rozhovorech, které se mnou vedli, bylo možno stále a stále znovu zaslechnout otázku: Je to, co tu musíme dělat, nezbytné? Je nezbytné, aby byly zlikvidovány statisíce žen a dětí? A já, jenž jsem si tuto otázku kladl v nejhlubším nitru nesčetněkrát též, jsem je musel odbývat Vůdcovým rozkazem, konejšit je jím. Musel jsem jim říkat, že tato likvidace Židovstva je nezbytná, abychom Německo, naše potomky provždy osvobodili od našich nejurputnějších odpůrců.

Vůdcův rozkaz byl pro nás všechny jistě nezvratný, stejně jako to, že provést jej musí SS. Ale ve všech hlodaly pochybnosti. Ale já sám jsem se k týmž pochybnostem nesměl v žádném případě doznat. Musel jsem dávat najevo své skálopevné přesvědčení o nezbytnosti hrůzný, tvrdý rozkaz provést, abych všechny zúčastněné přinutil psychicky vydržet. Všichni hleděli na mne. Jakým dojmem působí ony shora líčené scény na mne, jak na ně budu reagovat já. Z tohoto hlediska mne všichni bedlivě pozorovali, o každém mém výroku se debatovalo. Musil jsem se velmi ovládat, abych ani v rozrušení z čerstvého prožitku na sobě nedal někdy znát své vnitřní pochybnosti a své tísnivé stavy. Muselo to vypadat, že jsem chladný a bez srdce, a to i při výjevech, při kterých každému, kdo měl ještě cit v těle, pukalo srdce. Nesměl jsem se nikdy odvrátit, ani ve chvílích, kdy se ve mně vzrůstaly citu nadmíru lidské. Musel jsem chladně přihlížet tomu, jak do plynových komor kráčejí matky se smějícími či plačícími dětmi. Dvě malé děti byly jednou zabrány do hry tak, že je od ní matka nemohla za žádnou cenu odtrhnout. Dokonce i Židé ze zvláštního komanda se zdráhali vzít děti za ruku a odvést je. Na pohled té matky, která jistě věděla, o co jde, na ten pohled plný úpěnlivé prosby o slitování nikdy nezapomenu. Ti, kdo byli v komoře, začínali být neklidní – musel jsem jednat. Všechno hledělo na mne – pokynul jsem tedy službukonajícímu poddůstojníkovi, ten vzal mocně se zpěčující děti do náruče a společně se srdceryvně plačící ženou je odvedl do komory. Samou lítostí bych se byl nejraději někam ztratil – ale nesměl jsem dát najevo sebemenší pohnutí. Všem vykonávaným aktům jsem musel přihlížet spolu s ostatními. Ať ve dne nebo v noci, musel jsem hledět na přivážení mrtvol, jejich spalování, celé hodiny jsem musel přihlížet vytrhávání zubů, na stříhání

vlasů, na všechnu tu hrůzu. Musil jsem hodiny stát dokonce u vykopávání masových hrobů, z nichž se šířil příšerný, nepředstavitelný zápach, a též u následného spalování. Zaskleným otvorem ve dveřích do plynové komory jsem musel pohlédnout i na smrt samu, protože mne k tomu vyzvali lékaři. To všechno jsem musel konat – neboť jsem byl ten, na koho se všichni dívají, neboť jsem musel všem ukázat, že nejenom uděluji rozkazy, vydávám nařízení, ale že jsem též ochoten sám se všeho účastnit, tak jako jsem to musel požadovat od těch, kterým jsem to jako velitel přikazoval.“²¹⁴

Připojuji ještě další Hössovu pasáž, neboť jen dokládá v této práci proklamovaný fakt o morální ničivosti vzdálenosti od předmětů jednání a také funkčnosti Baumanem popsaného procesu „zapečetění obětí“. – Jak jednoduché bylo podporovat protižidovská „opatření“, volat po nezbytnosti likvidace „nepřátel říše“, dokud se takto smýšlející lidé nemuseli setkávat s Tvářemi: „*RFSS poslal nejednou do Osvětimi vyšší stranické funkcionáře i velitele SS, aby se na likvidaci Židů podívali. Ve všech to zanechalo hluboký dojem. Někteří, kteří předtím všechny horlivě poučovali o nezbytnosti tohoto vyhlazování, při pohledu na „konečné řešení židovské otázky“ náhle zcela ztichli a ponořili se do zarytého mlčení. ... Takový úkol mi nikdo nezáviděl.*“²¹⁵

Höss v sobě zjevně nespatřuje vraha nepředstavitelného počtu nevinných mužů, žen a dětí. Vykresluje se pouze jako člověk (zastávající jistý světonázor), který snaživě vykonával své nelehké povinnosti – a to často až za cenu popření sebe sama – který byl také otcem a manželem, který miloval koně a lesy. (Na začátku svých zápisků se Höss oddává nostalgickým vzpomínkám na útlé dětství, na tu idylku, kdy se potuloval po lesích, trávil čas ve stájích a kartáčoval své miláčky. Jeho láska ke koním přetrvávala i v osvětimském pekle. Největší útechou pracovně vytíženého velitele bývaly vedle času stráveného s manželkou a dětmi, případně možná nějakého flámu s kolegy nebo přáteli právě vzácné chvíle popracovního klidu u koní: „*Pokud mne nějaká událost příliš rozrušila, nemohl jsem jít hned domů, ke své rodině. Vsedl jsem pak na koně, a tak jsem ze sebe ty hrůzné obrazy dostával ven, anebo jsem často zašel do baráku s maštalami a nalézal klid u svých miláčků.*“²¹⁶)

Hössovy zápisky, psané dva roky po pádu nacismu, nepředstavují snahu o sebezpytování člověka, ale snahu o sebe-ospravedlnění. (Například násilí a týrání vězňů

²¹⁴ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 169-170

²¹⁵ Tamtéž, s. 171

²¹⁶ Tamtéž, s. 171

v táborech je něco, co velitel prostě uhlídat nedokáže: „...ony hanebnosti, k nimž docházelo v koncentračních táborech... Já za svou osobu jsem je nikdy neschvaloval. Nikdy, ani v jediném případě se nestalo, že bych já sám týral nebo dokonce usmrtil vězně. Žádné týraní jsem nestrpěl ani u svých podřízených. Když jsem nyní nucen poslouchat, k jakému hrůznému mučení docházelo v Osvětimi i dalších táborech, běhá mi mráz po zádech. Jistě, věděl jsem, že SS, civilní pracovníci a v neposlední řadě i jejich vlastní spoluvězni v Osvětimi s heftlinky nakládají ohavně. Čelil jsem tomu všemi prostředky, které jsem měl k dispozici. Nedokázal jsem to zastavit. ...“²¹⁷ Řada nepříjemností a hrůzností byla rovněž důsledkem již zmíněné „neochoty nadřízených řešit problémy“ – „Moje neustálé opakované upozorňování na nebezpečí infekčních nemocí a epidemií v důsledku nedostatečných hygienických zařízení odbyl [Himmler] krátce: vidíte to příliš černě!“²¹⁸ – či důsledkem neuvážených rozhodnutí nadřízených, jako například (v této práci již avizovaný) Himmlerův rozkaz z roku 1944 o vyklizení KT, ústící v pochody smrti – „Silnice, po kterých tyto kolony táhnou, lemují tisíce mrtvých a nemocných. – A ve „vyklizených“ KT a PT tisíce mrtvých a umírajících, kteří už nemohou být stravováni. To je konec koncentračních táborů a je to ten otřesný, hrůzný obraz, který viděl postupující nepřítel – obraz vytvořený nesmyslným Himmlerovým rozkazem vyklidit KT!“²¹⁹)

Höss „zpytuje svědomí“ snad pouze následujícím způsobem: Uvědomuje si, že velitel tábora nese na svých bedrech veškerou odpovědnost za všechno, co se v táboře děje, že často „byl možná až příliš tvrdý“, že „udělal spoustu chyb“.²²⁰ Ale to je vše. Víra v ideu stále trvá (jen konkrétní prostředky k dosažení ideologické cíle mohly být jiné): „Jak pohlížím na Třetí říši dnes? ... Jsem i nadále nacionálním socialistou ve smyslu jistého životního postoje. Určitá idea, určitý názor, jichž byl člověk dvacet let stoupencem, s nimiž srostl, s nimiž byl jedno tělo a jedna duše, se nepouštějí jen tak k vodě – proto, že ztělesnění této ideje, nacionálněsocialistický stát, jeho vedení, jednaly špatně, ba zločinně, a proto, že v důsledku těchto pochybení, v důsledku tohoto jednání se tento svět zhroutil a veškerý německý národ byl na celá desetiletí uvržen do bezmezné bídy. Něco takového nedokáži. ... Dnes si také uvědomuji,

²¹⁷ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 197

²¹⁸ Tamtéž, s. 228

²¹⁹ Tamtéž, s. 238

²²⁰ Tamtéž, s. 198

že likvidace Židů byla chybou, zásadní chybou. Antisemitismu se tím vůbec neposloužilo, naopak, protože Židovstvo se mnohem více přiblížilo svému konečnému cíli.“²²¹

Höss se ve svých zápiscích prezentuje nejen jako pachatel, ale do značné míry také jako jistý typ oběti. – „*Nevědomky jsem se stal kolečkem ve velkém likvidačním soukolí Třetí říše.*“²²² – Ve svých čtenářích se snaží vyvolat soucit a pochopení. Svůj pisatelský počin zakončuje slovy: „*Necht' ve mně veřejnost i nadále spatřuje krvelačnou bestii, krutého sadistu, vraha milionů – neboť jinak si široké masy velitele Osvětimi představovat ani nemohou. Nikdy nepochopí, že i on měl srdce, že nebyl zlý.*“²²³

Rudolf Höss byl člověk, který vždy usiloval o bezproblémový chod své továrny, o to, aby likvidaci „méněcenných“ a „rasově nečistých“ doprovázelo, pokud možno, co nejméně zbytečného násilí. – Jeho spolupracovníci, často „lidé podlí a zlí“, však něco takového prostě nemohli pochopit. (Jinými slovy, Höss nebyl schopný spatřit hřích ve vyhlazování lidí, ale v tom, když neprobíhalo „hladce“.)

Höss usiloval o co největší výkon svých vyhlazovacích zařízení, aby idea nacismu co nejdřív dosáhla vytouženého cíle – zjevně se snažil co to jen šlo „dohnat“ výkonného Eichmanna, který mu do tábora posílal jeden vlak za druhým: „*Sotva se rozšířila některá vězeňská ubikace, která mohla normálně pojmout 200 lidí, už zase stál na rampě transport s 1000 a ještě více vězni*“²²⁴ – Hössovo úsilí o efektivitu dokládá například jeho vyjádření k Himmlerovu bezhlavému naléhání na zapojování co největšího počtu vězňů do zbrojní výroby, zpravidla „kontraproduktivnímu“: „*Himmler pohání všechny dál, jeho sliby mu nedají spát. V Osvětimi hynou tisíce práceschopných ještě předtím, než okem zavadili o jakoukoli práci ve zbrojní výrobě.*“²²⁵

K zápiskům osvětimského velitele je třeba ještě říci následující: Řada „faktů“, která Höss uvádí, jsou překroucená. Po vzoru Heleny Krejčové, autorky doslovu českého vydání knihy *Velitelem v Osvětimi*, chci uvést především dva momenty Hössova nestoudného zkreslení reality. Za prvé, není pravda, že židovská komanda (jejichž život závisel na tom, aby bylo koho likvidovat, protože jinak by jakožto hlavní svědci vyhlazování byly ihned zabiti) vždy

²²¹ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 195-196

²²² Tamtéž, s. 199

²²³ Tamtéž, s. 200

²²⁴ Tamtéž, s. 229

²²⁵ Tamtéž, s. 225

spolupracovala až překvapivě „ochotně“, jak se nám Höss snaží říci. Existují totiž doklady o statečných povstáních těchto vězňů, která leckdy vyústila v krvavý boj s příslušníky SS, která leckdy končila smrtí většiny (všech) povstalců a někdy i některých esesáků.²²⁶ Za druhé, není pravda, že usmrcování plynem mohlo probíhat tak, jak to podává Höss (vyprávěje o prvním „testu“): „*Jen krátký, téměř zadušený křik, a bylo po všem.*“

„... Pocítil jsem stísněnost, jakási hrůza mne obestřela, přestože jsem si smrt plynem představoval hůř. Představoval jsem si pod tím vždycky dušení spojené s velkým utrpením. Na mrtvolách, co jich tam bylo, však nebyla vidět nikde žádná křečová deformace. Jak mi vysvětlili lékaři, kyanovodík ochromuje plíce, ale účinek je tak náhlý a tak silný, že nedochází k projevům zadušení jako např. při působení svítiplynu nebo obecně při nedostatku kyslíku.“²²⁷

Jak zpravidla vypadal tento „šetrný způsob zabíjení“ ve skutečnosti? O tom podává svědectví jeden přeživší z židovských komand, slovenský žid Filip Müller. (Desítky let po konci války a holokaustu se při vyprávění o tom, co zažil, zalyká a nemůže se ubránit slzám.)

„Smrt plynem nastávala asi za deset až patnáct minut. Nejhrůznější ze všeho byly scény, které se člověku naskytly, když se otevřely dveře plynových komor. Jak ti lidé zde stáli namačkáni na sebe, jako by byli z bazaltu, jako zkamenělí. Jak vypadávali ven! Viděl jsem to několikrát. A bylo to to nejstrašnější vůbec, na co si člověk nikdy nemohl zvyknout. Nikdy. To bylo naprosto nemožné.

[C. Lanzmann:] Nemožné.

Ano. Chtěl bych ještě říci, že plyn vhozený dovnitř působil tak, že se... že stoupal zespodu nahoru. V tom okamžiku tam vypukl, když... když... když... zhasla světla, oni tam hned vypnuli světla, byla tam tma, nikdo nic neviděl a ti nejsilnější se začali drát nahoru, protože instinktivně cítili, že čím výš se dostanou, tím víc získají vzduchu. Že prostě budou moci lépe dýchat, chápete? Takže tam nastal boj. A potom taky – většina se tlačila ke dveřím. Jistě, z psychologických důvodů, ke dveřím, mysleli, že se jim třeba podaří je vyrazit. Byl to prostě instinkt v jejich... život... tedy jejich smrtelném zápase, který vedli. A proto právě děti, slabší lidé, starší lidé, ti pak leželi vespodu. Nejsilnější byli nahoře. Protože v tom život... v tom

²²⁶ HÖB, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, z doslovu Heleny Krejčové

²²⁷ Tamtéž, s. 164

životním... protože v tom boji o život už otec, myslím, ani nevěděl, že jeho dítě zůstalo vespod, že leží pod ním.

A když se otevřely dveře...

... tak ti lidé vypadávali ven. Přičemž... vypadávali jako kusy kamenů, jako balvany, když se sypou z nákladních aut, jako nějaká přítěž. A v tom místě, kde ležel rozsypán cyklon, v tom místě bylo prázdno. Ano, bylo tam úplně prázdné místo. Pravděpodobně ty oběti cítily, že právě tady... že tady cyklon působí nejsilněji.

A lidé byli...

Ano. Lidé byli... lidé byli zkrvavení, protože se v té temnotě, v tom zmatku na sebe navzájem vrhali, jeden vrážel do druhého, byli zašpinění, zadělaní, z nosu a uší jim tekla krev.

Stávalo se také, v některých případech, že lidé, kteří upadli na zem, byli, jak bych to řekl, tlakem těch ostatních až k nepoznání... vůbec je nebylo možné... no, prostě, že děti, měly také někdy rozmačkané lebky.

Ano.

Prosím?

Muselo to být strašné.

Ano. Lidé krváceli z uší, nosů, asi tam byla také menstruační krev, co asi, určitě tam byla, to všechno s sebou nesl ten ži... tedy smrtelný zápas, byl to hrůzný pohled. Pro nás ten nejtěživější.

Nemělo vůbec žádný smysl říkat pravdu komukoli, kdo překročil práh krematoria. Nikoho nebylo možné zachránit. Jakákoli pomoc byla vyloučena. ²²⁸

²²⁸ Lanzmann, Claude: *Zpráva o velikém neštěstí*. Praha, Svoboda, 1991, citováno podle Höß, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny, s. 259-260 (doslov Heleny Krejčové)

5 Existencialismus Sartra. Odpovědnost a vina

Francouzský spisovatel Jean-Paul Satre ve své přednášce *Existencialismus je humanismus*, přednesené roku 1945, vykládá svým posluchačům základní myšlenky (ateistického) existencialismu. (Existencialismus rozděluje na náboženský – Gabriel Marcel, Karl Jaspers a ateistický – Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre). (Na Sartrově filozofii kladoucí ohromný význam na činy a odpovědnost jedince je vliv zkušenosti války patrný.)

Základem existencialistické filozofie je, že *existence předchází esenci*. Člověk je tím, čím se (teprve sám) udělá. Nejsme zjednotlivěním předem dané podstaty, jakési lidské přirozenosti – nic takového není – my ideu lidství teprve utváříme svou existencí, svými činy. Volbami, jednáním v našem životě, definujeme nejenom sami sebe, ale – existencialisticky vzato – zároveň definujeme člověka jako takového, a tak neseme odpovědnost za celek.

U objektů je tomu opačně: Jejich podstata jejich existenci předchází. Sartre pro vykreslení uvádí příklad nože na papír, který je vyráběn podle nějakého myšlenkového vzoru, podle zamýšleného účelu, toho, k čemu má sloužit (zkrátka je vyroben tak, aby mohl sloužit k řezání papíru), a jeho smysl je tak předem dán. „Nelze předpokládat, že by někdo vyráběl nůž na papír, aniž by si byl vědom toho, k čemu bude tento předmět sloužit.“²²⁹

Člověk je jinak. "Člověk nejprve existuje, setkává se se světem, vynořuje se v něm, a teprve potom sám sebe definuje."²³⁰ "Zpočátku není člověk ničím. Bude až později a bude takovým, jakým se učiní."²³¹ Člověk svou esenci teprve vyhmatavá svou existencí. Člověk svůj smysl teprve sám utváří svým životem. Člověk je svým vlastním projektem. (Protože je člověk tímto budoucností rozměrem, hovoří Sartre o „lidském údělu“, nikoli „lidské přirozenosti“.)

Dalším slavným citátem Sartrova existencialismu je, že *člověk je odsouzen ke svobodě*. Člověk musí vždy volit. I rezignace na volbu je volbou. "Vždy mohu volit, musím však vědět, že i když nevolím, přece jen volím."²³² S nutností volby pak souvisí úzkost a opuštěnost. Úzkost proto, že (nutně volící) člověk si uvědomuje svou zodpovědnost. Opuštěnost, protože jsme to vždy my sami, kdo se musí rozhodnout, jakým způsobem budeme jednat.

²²⁹ SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 13-14

²³⁰ Tamtéž, s. 15

²³¹ Tamtéž, s. 16

²³² Tamtéž, s. 44

Abrahám, praotec židovského národa, sice vyslyšel hlas anděla, který mu přikazoval zabít vlastního syna, avšak, Sartre tvrdí, neměl žádný důkaz, že je to opravdu anděl, kdo mu dává znamení, a byl to pouze sám Abrahám, kdo toto znamení jako znamení interpretoval, kdo se ve skutečnosti rozhodl.²³³

Existencialistická úzkost je enormní, protože člověk existencialista si uvědomuje, že individuální akt zavazuje celé lidstvo – že tím, že svobodně volí sám sebe, zároveň volí všechny lidi, že volbami, jednáním ve svém životě, definuje člověka. *"Jestliže se chci oženit, což je nejindividuálnější čin, a mít děti, pak i když ta svatba záleží výhradně na mé situaci nebo na mé vášni nebo na mé touze, zavazuji jejím prostřednictvím nejen sebe, nýbrž celé lidstvo k cestě monogamie. Jsem takto zodpovědný za sebe i za všechny ostatní a vytvářím určitý obraz člověka, kterého jsem zvolil; volbou sebe sama volím člověka."*²³⁴

Svobodná angažovanost každého jednotlivého člověka má dle Sartra absolutní povahu, neboť tím, že každý člověk uskutečňuje sám sebe, uskutečňuje zároveň jistý typ lidství, a tak zavazuje celé lidstvo. (Je třeba se ptát po tom, co by se stalo, kdyby tak, jak jednám já, jednali všichni. – Ten, kdo své činy omlouvá tím, že takto všichni nejednají, si pak podle Sartra pouze zastírá úzkost; to, že svému činu automaticky připisuje univerzální hodnotu.²³⁵)

Jinak řečeno, každý z nás každým dnem rozhoduje o tom, kdo je to člověk. *"Každý z nás činí absolutno, když dýchá, když jí, když spí, nebo když jakkoli jedná."*²³⁶

Sartrův existencialismus je, jak už jsem řekl na začátku, ateistický. Vychází z oné drsné skutečnosti, že, jak pravil Friedrich Nietzsche, *Bůh je mrtev*. Modernita ideu Boha, původce všech hodnot, odstranila. Svět je pustina, místo bez významu, do kterého je člověk vržen, a kterému dává význam teprve svým jednáním. *"Jestliže jsem odstranil Boha Otce, je nanejvýš zapotřebí mít někoho, kdo by hodnoty vynalézal. ... říci, že vynalézáme hodnoty, znamená jen toto: život nemá a priori žádný smysl. Život není ničím předtím, než ho žijete; avšak na vás záleží, abyste mu dodali nějaký smysl, a hodnota je ten smysl, který si vyberete."*²³⁷

²³³ SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 20

²³⁴ Tamtéž, s. 19

²³⁵ Tamtéž, s. 19-21

²³⁶ Tamtéž, s. 43

²³⁷ Tamtéž, s. 53

Nietzsche volal po nadčlověku, jenž by měl hodnoty vynalézat. Sartre říká: Každý jednající člověk je zákonodárcem. *"Jestliže Bůh není, pak vše je dovoleno."*²³⁸ Jsme sami, je na nás, abychom hodnoty vytvářeli. *"Z nebes nic rozumného nevyčteme."*²³⁹ Hodnoty nejsou vepsány na nebesích, člověk je musí vytvářet tady ve světě. *"Opravdu, vše je dovoleno, jestliže Bůh není, a v důsledku toho je člověk opuštěn, protože ani v sobě, ani vně sebe nenalézá žádnou možnost něčeho se zachytit. Především nenachází omluvu. ...nemáme před sebou hodnoty nebo přikázání, jež ospravedlňují naše činy."*²⁴⁰ Není se o co opřít, nelze se na nic odkazovat, nelze se odvolávat na okolnosti, ať už jsou jakékoli, vposled jsem to vždy já, kdo volí a kdo je odpovědný.

Podle Sartra není nějaké obecné morálky, z níž bychom mohli nevyčerpatelně vycházet.²⁴¹ Uvádí příklad jednoho svého studenta, jenž stál před dilematem, zda vstoupit do Svobodných francouzských sil, a tak (možná navždy) opustit svou matku, anebo zůstat s ní; tedy rozhodnout se mezi oddaností rodině (matce, která byla na synovi psychicky závislá a žila jen pro něj) a morálkou bratrství, vlastenectvím, ochotou bojovat za svou vlast i za cenu smrti. Kterou „morálku“ upřednostnit? Která je ta „správná“? O tom musí onen student rozhodnout sám. Není nějaký předem stanovený souhrn vyšších pravidel, jejichž jménem by mohl jednat, on sám musí volit, vynalézt vlastní pravidlo.²⁴² (Etika, jak říká pan doktor David Rybák, by se opravdu měla psát s otazníkem, protože je vždy otázkou, vždy „situační“. – Je otázkou, kterou musíme zodpovědět my sami.)

Existencialismus je filozofií činu. Činy jsou měrou všeho. I hodnota lidského citu je vyjádřena jedině tím, co člověk vykonal: *"Mohu říci: Mám natolik rád svého přítele, že pro něho obětuji takovou a takovou sumu peněz; mohu to však říci jedině tehdy, pokud jsem tak učinil. ... Mohu přesně určit hodnotu tohoto citu jen tehdy, jestliže jsem vykonal čin, který ho potvrdí a definuje."*^{243 244}

²³⁸ Fjodor Michajlovič Dostojevskij, citováni podle Sartre, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 23

²³⁹ SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 16

²⁴⁰ Tamtéž, s. 23, 24

²⁴¹ Tamtéž, s. 30

²⁴² Tamtéž, s. 25-30

²⁴³ Tamtéž, s. 28-29

²⁴⁴ Aby Satre vyvrátil kritiku na adresu existencialistů, že se příliš omezují na subjektivitu jedince, a zapomínají na subjekty druhé, říká následující. Protože člověk je sled svých činů (a protože hodnotu určují činy), člověk si *"uvědomuje ..., že nemůže být ničím, ledaže ho za takového uznají ostatní. Toho, abych o sobě zjistil nějakou pravdu, se musím dobrat skrze druhého člověka."* (s. 40) Zde lze shledat podobnost s učením Lévinase, totiž že

Zbabělec není zbabělý, protože je "prostě takový", protože by se takovým měl snad narodit, *"není jím proto, že by jeho srdce, plíce nebo mozek byly zbabělé, ... ale je takový, protože se svým jednáním zbabělcem stal. ... Neexistuje zbabělá povaha; existují nervózní povahy, existuje slabá nebo silná krev, jak se lidově říká, ale člověk slabé krve není už jen proto zbabělý: zbabělost vytváří teprve akt vzdání nebo ustupování, povaha sama není aktem, zbabělce určuje čin, který vykonal."*²⁴⁵

Soudě Adolfa Eichmanna optikou existencialisty, jeho vina je nevyslovitelná. I kdyby byla pravda, že tento údajně sionisticky smýšlející člověk po seznámení s Vůdcovým rozkazem o *Endlösung* "vyhasl", že by se podílel na vyvražďovací mašinérii jedině za cenu odložení osobního názoru a hodnocení (tj. za cenu toho stát se stoprocentním byrokratem); nenachází omluvy, protože „povaha není aktem“, protože Eichmann konal tak, že deportoval na smrt, tj. každým naložením Židů do dobytčáků na cestu do vyhlazovacích center učinil svobodnou volbu. Člověk se nemůže redukovat na funkci, na povolný nástroj vůle jiných lidí. Odpovědnosti se nemůže zbavit, nemůže ji od sebe odpárat. (Jak říká Lévinas, odpovědnost mi jakožto subjektu (který je subjektem jedině ve vztahu k subjektu druhému) podstatně přináleží, odpovědnost ani nemusím na sebe explicitně vzít, vždy ji mám, protože (jak zase řekl Sartre), jakožto subjekt musím vždy volit, a jestliže volím, jsem za každou svou volbu zodpovědný). Svoboda a odpovědnost jsou koreláty, není jednoho bez druhého.

Kdyby Eichmannovou alternativou opravdu byla jedině sebevražda? Existencialista by asi řekl: Budiž. Faktem totiž je, že i ve zideologizovaném Německu se našli tací, jež upřednostnili pravdu²⁴⁶ před sebezáchovou, kteří raději zemřeli se ctí než aby se na něčem tak ohavném, jako byl nacismus, podíleli: Tak například „oni dva selští synkové, o kterých se zmiňuje Günther Weisenborn... Na konci války je nutili vstoupit do SS, oni odmítli podepsat a byli za to odsouzeni k trestu smrti. V posledním dopise před popravou napsali svým rodičům toto: „My dva chceme raději zemřít, než abychom zatížili své svědomí tak hroznými věcmi.

subjekt je subjektem jen ve vztahu k subjektu druhému. Člověk vždy někomu a za někoho odpovídá. *"Druhý je nezbytný pro mou existenci, ostatně stejně tak i pro mé sebepoznání. Za těchto podmínek objevování mé intimity objevuje pro mne současně druhého jakožto svobodu, jež se klade proti mně, jež myslí, jež buď chce totéž co já, anebo opak. Objevujeme takto naráz určitý svět, který nazýváme intersubjektivitou, a právě v tomto světě člověk rozhoduje o tom, co je a co jsou ti druzí."* (s. 40)

²⁴⁵ SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 37

²⁴⁶ Jakou pravdu mám konkrétně na mysli? „Nazývejme věci pravými jmény“, jako oni „sourozenci Schollorovi, dva studenti mnichovské univerzity, bratr a sestra,“ kteří „pod vlivem svého německého učitele Kurta Hubera rozšiřovali proslulé letáky, v nichž byl Hitler nazýván tím, kým skutečně byl – „masovým vrahem“.“ (Arendtová, s. 141)

Víme, co příslušníci SS musí provádět. “²⁴⁷ Postoj těchto dvou sedláků je výrazem jejich největší svobody. Na takové je zlo krátké.

Můžeme se jen ptát, zda existuje nějaká hranice počtu takových lidí, lidí odhodlaných k tomu postavit se na odpor (pasivní nebo aktivní) i za cenu nasazení vlastního života – hranice, která bude-li překročena, zlo vypudí? „*Upřednostňování sebezáchovy před morální povinností není ničím předurčeným, nevyhnutelným a osudovým. Člověk k němu může být tlačěn, avšak ne donucen, takže odpovědnost za ně nelze ve skutečnosti přesunovat na ty, kteří vykonávali nátlak. Nezáleží na tom, kolik lidí dalo před racionalitou sebezáchovy přednost morální povinnosti – důležité je, že někteří tak učinili. Zlo není všemocné. Lze mu vzdorovat. Svědectví těch nemnoha, kteří se mu postavili, otrásá autoritou logiky sebezáchovy. Odhaluje, jaká je nakonec její pravá podstata – je to volba. Člověk se ptá, kolik lidí se musí této logice vzepřít, má-li se zlo znemožnit. Existuje nějaký magický práh vzdoru, za nímž se mašinérie zla zadrhne a zastaví?*“²⁴⁸

Existuje nějaká možnost prevence zla moderních genocid?

Naděje zřejmě tkví v uvědomění naší absolutní odpovědnosti. Významný Dostojevského citát – „*J sme za všichni odpovědní za všechny a za všechno přede všemi, a já víc než ti druzí.*“²⁴⁹ – který v *Etice a nekonečno* vyzdvihuje Lévinas, není pouhou frází. (Vždyť koho bychom s Eichmannovým způsobem „uvažování“ měli za holokaust obvinít? Kdo by nám po projití nacistické hierarchie, řetězců příkazů – po rozpletení složitého byrokratického mechanismu – zbyl jakožto viník? Jen Hitler?)

Otázkou viny se stejnojmenným spisem zaobírá také Karl Jaspers.²⁵⁰ – O tom, kdo je vinen za zločiny (zločiny proti míru, válečné zločiny a zločiny proti lidskosti) se rozhodlo v Norimberku. Byly zde souzeny kriminální a politické činy osob z nacistických řad nejpovolanějších. (Zadostiučinění spravedlnosti docházelo také na místech jako Krakov (Höss), Jeruzalém (Eichmann) aj.)

Politickou vinou jsou zatíženi (minimálně) všichni Němci. Není pochyb o tom, že právě Německo rozpoutalo válku (válku, která vylučovala možnost pozdějšího usmíření), že to byl

²⁴⁷ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti (Mladá fronta), s. 141

²⁴⁸ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 279

²⁴⁹ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené, s. 184

²⁵⁰ Abychom se vyvarovali „plochého tlachání“ vině, rozlišuje Jaspers čtyři druhy viny: kriminální, politickou, morální a metafyzickou. (Současné je však třeba mít na paměti, jak úzce spolu tyto druhy souvisí.)

tento národ, který dal vzniknout politické reprezentaci, která se dopouštěla nebývalých zločinů). Občané jsou odpovědní za svou vládu. (Nicméně, v *Eichmannovi v Jeruzalémě* se kromě banality zla dovídáme také strašlivou pravdu o ochotě některých států vydávat své Židy napospas nacistům. Už v tomto smyslu je vinou za holokaust do určité míry zasažena snad většina evropských států.²⁵¹)

Ohledně viny morální je třeba si uvědomit: Morálně kolektivy odsuzovat nelze. Jak už jsem zmínil, stát, organizace, tým, zkratka kolektiv – nemá svědomí. Morálně soudit můžeme pouze sami sebe – a druhé (jednotlivce) jedině, jak říká Jaspers, ve vnitřní spjatosti, pouze jako bychom to byli my.²⁵² (Morálně soudit mohu snad jen tehdy, nečiním-li sám to, co na druhých odsuzuji.) Se svou morální vinou se musí každý jednat sám. Každý člověk se musí bytostně tázat, zda mohl pro dobro udělat víc, a za jakou cenu. Člověk sám musí propátrat všechna zákoutí vlastního svědomí a docházet očisty vlastní duše.

V jistém smyslu – ve smyslu obdobného citátu Dostojevského – jsme za holokaust vinni my všichni. My, lidé. Je to ona metafyzická vina, vina člověčenství, vina za to, že jsme něco takového dopustili – vina spočívající v tom, že žijí, zatímco jiní příslušníci lidského rodu trpí (trpěli). „*Jestliže jsem neučinil všechno, co jsem mohl, abych ... [zločinům] zabránil, jsem spoluvinen. Jestliže jsem nenasadil svůj život, abych zabránil zavraždění druhých, ale jen přihlížel, cítím se vinen způsobem, který nelze právně, politicky, a morálně přiměřeně postihnout. To, že žijí, když se stalo něco takového, spočívá na mně jako nerasmazatelná vina.*“²⁵³

„*Mravnost vždy určují ... cíle, které nepřesahují svět. Morálně mohu být povinen nasadit svůj život, je-li naděje na uskutečnění určitého cíle. Ale z morálního hlediska neexistuje požadavek obětovat život, vím-li jistě, že se tím ničeho nedosáhne. Z morálního hlediska existuje požadavek dát život v sázku, ne však požadavek zvolit jistou záhubu.*“²⁵⁴

„*Ti však, kteří tomu nemohli zabránit, úplně bezmocní, pobouření, zoufalí, učinili další krok ve své proměně díky tomu, že si uvědomili metafyzickou vinu.*“²⁵⁵

²⁵¹ „*Vyčítá-li se nám, že jsme – pod vládou teroru – nečinně přihlíželi, když se páchaly zločiny a když se režim upevňoval, pak je to pravda. Smíme si však připomenout, že druzí – aniž byli podrobeni teroru, nechali stejně tak nečinně probíhat, ba neúmyslně podporovali to, co nepovažovali za svou věc, protože se to dělo v jiném státě.*“ (s. 65, 66)

²⁵² JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha: Mladá fronta, 1969. Váhy, s. 14

²⁵³ Tamtéž, s. 8

²⁵⁴ Tamtéž, s. 43

²⁵⁵ Tamtéž, s. 45

Závěr

Veškerá naše snaha o interpretaci holokaustu je nedostatečná, jestliže nepřihlížíme k nápadně moderním rysům této genocidy, jestliže v holokaustu nespatřujeme jistý odraz moderní mentality, a především hodnotnou výpověď o potenciálu moderní civilizace. Protože se holokaust odehrál v moderní společnosti, je studium holokaustu reflexí našeho spočívání v ní, a tak sebereflexí. Právě v tomto smyslu je událostí největšího mravního významu, a tudíž edukačním materiálem prvořadě důležitosti.

Holokaust není pouze židovskou tragédií. Nebyl jen důsledkem po staletí „bobtnajícího“ antisemitismu. Byl důsledkem střetnutí těchto nálad s výdobytky modernity. Byl výsledkem degradace racionality moderního člověka. – Snaha o zdokonalování přirozeného řádu se zvrhla v objektivizaci, tovární likvidaci a průmyslové zpracovávání lidských bytostí. – Uskutečnění této ohavnosti umožnily vedle moderní mentality (dějinných okolností, totalitní moci a ideologické indoktrinace) také mechanismy moderní společnosti. Krom techniky byla tímto mechanismem byrokracie, která dokázala vtáhnout a proměnit v pachatele genocidy i morálně nezkažené jedince, neboť mnohonásobnou dělbou práce a řetězením zprostředkovávaného jednání docházelo ke znečistění lidství obětí. (Zkušenost holokaustu tedy vyvrátila teorii o sociálně-institucionálním původu morálky, neboť organizace společnosti se ukazuje jako účinný nástroj smazávání odpovědnosti. Doložila naopak významnost Lévinasem popsaného „bytí s Druhými“.)

Jinak řečeno, holokaust byl do značné míry umožněn proto, že nedocházelo k setkávání s Tváří. Toto setkání, které, jak jsme demonstrovali v kapitole druhé u Lévinasova myšlení, je základem lidství, lidského soužití, etiky, neboť evokuje soucit a vede k uvědomění odpovědnosti za Druhého. (Jako doklad účinků morálních požadavků Tváře nám posloužila zkušenost hlavního hrdiny románu *Na západní frontě klid*, jenž spatřením lidskosti ve válečném nepříteli spatřil také absurditu války.)

Interpretací díla Hannah Arendtové – která svou prací o zkušenosti s banalitou zla v osobě Adolfa Eichmanna znovuotevřela svou celoživotní diskusi o povaze totalitarismu – jsme pak potvrdili to, o čem jsme pojednávali v předcházejících kapitolách: Lidé jako Eichmann mohli vraždit proto, že tak mohli činit bez setkávání s Tváří. Případ Eichmann rovněž potvrzuje, že pro participaci na totalitní moderní genocidě není třeba osobní zainteresovanosti, ale – vedle anonymity obětí – ochoty podřídit se vůli autority, nerozlišování legality a legitimnosti zákonů, domnělého vzdání se břímě odpovědnosti (nerozlišování mezi

odpovědností technickou a morální), zkrátka je třeba „rezignace“ na vlastní myšlení. Soud s Eichmannem nám zároveň poskytl jistý obraz světa nacismu. Vidouce, jak vypadal jeden z největších vrahů v dějinách (tolik očekávané „monstrum“) – *parvenu*, maloměšťák, člověk slepě sociálně konformní, vraždící bez výraznějšího pokušení konat zlo – jsme dost možná odhalili povahu značné části Hitlerových stoupenců. – Banalita zla jen přidává holokaustu na úděsnosti.

Když jsme pak Eichmanna postavili před soud, dostavily se spolu s ním i nepříjemné otázky. Vedle samotného problému legitimacy izraelského soudu to byl problém souzení „legálních zločinů“ nebo problém „morálky vítězů“. Přestože by Arendtová (po boku Jasperse) uvítala ustavení mezinárodního tribunálu, nic to nemění na její akceptaci Eichmannovy popravy. Administrativní masakry motivované mentalitou pokroku (a vyznačující se netolerancí Jinakosti Jiného) totiž představují celosvětovou hrozbu, jsou narušením světového řádu a pojmu lidství vůbec, a jejich pachatelé si místo mezi živými lidmi nezaslouží.

Totalitní moderní genocidy si však vedle Eichmannů žádají také Hössů. Jak jsme ukázali v kapitole čtvrté, pro funkci manažera největšího vyhlazovacího centra bylo třeba osoby ne sadistické (ve smyslu *moral insanity*), ale osoby postrádající nebo potlačující cit, člověka schopného transformovat se ve stroj na vykonávání rozkazů, individua s to obětovat celé své já zločinecké ideologii, respektive jejím autoritám. V těchto pasážích jsme rovněž doložili pravdivost tvrzení Arendtové o nacisty uplatňovaném sebeklamu. U bezprostředního vraždění – kde už není distance, morální neviditelnosti, absence Tváře jako v případě „vrahů od stolu“ – nemusela pro „klid svědomí“ často stačit ani hluboko zakořeněná zideologizovaná perspektiva. (Ještě hlouběji totiž spočívaly pozůstatky lidských citů.) V souboji s morálními požadavky Tváře bylo třeba bránit se ustavičným vštěpováním „konání povinnosti“, ale především bylo třeba onoho sebeobelhávání spočívající v egoismu, v obrácení takřka veškerých lidských instinktů na sebe, v proměně tragiky mou vinou trpících lidí v tragiku vlastní „přetěžké situace“.

V poslední kapitole, věnované převážně interpretaci existencialismu Jeana-Paula Sartra, jsme pak pojednali o významu každého jednotlivce. Každý člověk svobodným uskutečňováním sebe sama uskutečňuje lidství, a tak zodpovídá za celek. Je s druhými svázán nespočtem vazeb, jež se nedají přetrhnout. Uvědomění absolutní odpovědnosti vede k vnitřní proměně.

Tato práce byla poukázáním na potřebu výchovy k myšlení. (Aby nebylo třeba pátrat po tom, kdo je zatížen vinou za zločiny rozsahu holokaustu, aby nebylo třeba zpětně se očišťovat, bylo by snad lepší těmto zločinům předcházet, a to péčí o duši.) Výchova svobodně

myslících a jednajících bytostí, výchova k odpovědnosti je a musí být předmětem úsilí školy a občanské výchovy. Člověk musí být uschopňován k bytostnému tázání, k tomu myslet ze sebe, k tomu sám nahlížet podstatné nutnosti, vytrhávat pravdu ze skrytosti (např. z pod ideologických závojů), a tak rozpoznávat dobro a zlo. Politickým účastenstvím takovýchto jedinců snad lze předcházet tomu, aby se Hitlerové chápali moci, snad lze vzděláním, výchovou k myšlení zařídit, aby existovalo co nejméně Eichmannů a Hössů, kteří jsou schopni se Hitlerovy nechat strhnout a podřít se jim. (Jak řekl Jaspers, bez očisty duše – a můžeme říci: bez péče o duši – není politické svobody.)

Při seznamování s hrůzami holokaustu se často mnozí ptají, kde byl Bůh. Jak ale řekl Elie Wiesel – rumunský židovský spisovatel, autora pojmu *holocaust* (tzn. zápalná oběť) – je třeba se také ptát: Kde byl člověk? Kde byla kultura? Kam se vytratil „lidský duch“? Jak to, že evropská společnost, která po staletí pěstovala vzdělanost, je pár desítek let před přelomem tisíciletí, na zdánlivém vrcholu dějin, schopna něčeho tak odporného, co snad nepamatuje ani temný středověk? – Částečné odpovědi přinášejí kupříkladu zde prezentovaná díla. Vyčerpávající odpověď nedostaneme nikdy. Nicméně, je nutné se ptát, protože otázky jsou mnohdy důležitější než odpovědi, protože tázání je zbožností myšlení.

Bibliografie

- ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti. ISBN 80-204-0549-6.
- BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. POST. ISBN 80-86429-23-7.
- HÖß, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*. Praha: Academia, 2006. Stíny. ISBN 80-200-1471-3.
- JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha: Mladá fronta, 1969. Váhy.
- LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-67-6.
- LÉVINAS, Emmanuel. *Totalita a nekonečno: (esej o exterioritě)*. Praha: OIKOYMENH, 1997. Oikúmené. ISBN 80-86005-20-8.
- MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.
- PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie: [11 improvizovaných přednášek]*. 4. upr. vyd. Praha: Herrmann, 1997.
- SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad, 2004. Krystal. ISBN 80-7021-661-1.

Internetové zdroje

- REMARQUE, Erich Maria. *Na západní frontě klid* [online]. 1929 [cit. 2019-02-21]. Dostupné z: <http://knihovnalubna.wz.cz/Povinn%C3%A1%20%C4%8Detba/Remarque-Erich-Maria---Na-z%C3%A1padn%C3%AD-front%C4%9B-klid.pdf>
- Reichssicherheitshauptamt. *Wikipedie* [online]. [cit. 2019-02-26]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Reichssicherheitshauptamt>